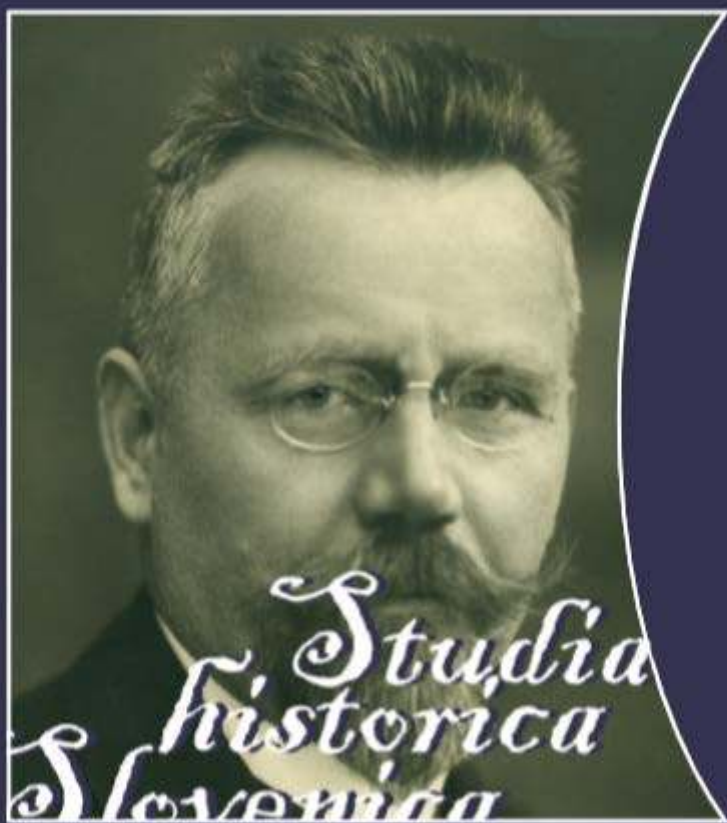

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

2018

1

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 18 (2018), št. 1

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2018

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU/
HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU/

ZRI DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Ivo Banac (ZDA / USA), dr. Rajko Bratuž, dr. Neven Budak (Hrvaška / Croatia),
dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec, dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan,
dr. Tomaž Kladnik, dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Jože Mlinarič, dr. Jurij Perovšek,
dr. Jože Pirjevec (Italija / Italy), dr. Dragan Potočnik, dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar,
dr. Imre Szilágyi (Madžarska / Hungary), dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar,
dr. Marija Wakounig (Avstrija / Austria), dr. Zinka Zorko

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča
Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor, Slovenija
e-pošta / e-mail: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account:*

Nova KBM d.d.
SI 56041730001421147

Prevajanje / *Translation:*

David Hazemali, Uroš Turnšek

Lektoriranje / *Language-editing*

Ana Šela, Nastja Stropnik Navršnik,
Natalija Posavec, Nastja Spasković

Oblikovanje naslovnice / *Cover Design:*

Knjižni studio d.o.o.

Oblikovanje in računalniški prelom /

Design and Computer Typesetting:

Knjižni studio d.o.o.

Tisk / *Printed by:*

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvillečke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in
'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in
mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

*Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and
'America: History and Life'.*

*This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database
ERIH and international database Scopus (h, d).*

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,
je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.
Izdajo časopisa sta omogočili Agencija za raziskovalno dejavnost RS in Mestna občina Maribor.
Co-financed by the Slovenian Research Agency and City of Maribor.

Studia
Historica
Slovenica

Kazalo / Contents

Jubilej / Anniversary

- BOŽO REPE: Ob življenjskem jubileju zaslužnega profesorja
dr. Dušana Nečaka 11

Članki in razprave / Papers and Essays

- ANDREJ KIRBIŠ: Regionalne razlike v kulturni participaciji mladih
v Sloveniji: severovzhodna Slovenija v primerjalni perspektivi 23
*Regional Differences in Cultural Participation of Slovenian Youth:
Northeastern Slovenia in Comparative Perspective*
- MIRAN LAVRIČ in DARKO FRIŠ: Institucionalna in zasebna
religioznost v severovzhodni Sloveniji. Primerjalna
analiza slovenskih regij po letu 1969 41
*Institutional and Private Religiosity in Northeastern Slovenia.
Comparative analysis of Slovenian Regions since 1969*
- ANDREJ KIRBIŠ: Levels and Determinants of Youth Political
Participation: Regional Inequalities and Northeastern Slovenia 61
*Ravni in dejavniki politične participacije mladib: regionalne
neenakosti in severovzhodna Slovenija*
- ŽIGA OMAN in DARKO DAROVEC: *In landt hochverbotten* –
sovražnosti med plemstvom v 17. stoletju na Štajerskem,
Kranjskem ter v Istri
ali o reševanju sporov med običajem
maščevanja in novoveškimi kazenskimi pravom 83
*In landt hochverbotten – Enmities among Nobility in
Seventeenth-Century Styria, Carniola and Istria or on
Conflict Resolution between the Custom of Vengeance and
Early Modern Criminal Law*

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

- ANDREJ RAHTEN: **Avstro-ogrška diplomacija in vstop ZDA v vojno**..... 121
Austro-Hungarian Diplomacy and US Entry into the War
- TIN MUDRAŽIJA: **Boj med Ilirijo in Primorjem za prevlado v slovenskem nogometu in nastanek reprezentančnega ljubljanskega nogometnega moštva z imenom SK Ljubljana** 141
The Rivalry Between SK Ilirija and AŠK Primorje for the Dominance in Slovenian Football and the Formation of the Representative Football Team of Ljubljana Named SK Ljubljana
- ANDREJ RAHTEN: **Radić na štajerski fronti. Hrvaško-slovenska politična razmerja v mariborskem volilnem okrožju v Kraljevini SHS** 171
Radić on the Styrian front. Croatian-Slovenian political relations in the Maribor electoral district in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes
- DARKO FRIŠ: **Maribor po prevratu in vladni komisar dr. Josip Leskovar** 191
Maribor after the Uprising, and Government Commissioner Dr. Josip Leskovec
- GORAZD BAJC: **Makro in mikro posledice anšlusa: ko je postala severovzhodna Slovenija za Britance res prvič geopolitično pomembna**.....217
Macro and Micro Consequences of the Anschluss: When North-eastern Slovenia Became for the First Time Geopolitically Significant for the British
- MIRO HRIBERNIK: **Die Schlacht um Vukovar im Jahr 1991**..... 251
Bitka za Vukovar leta 1991
- MARTIN BELE: **Nekateri vidiki razvoja Ljubljane med marčno revolucijo in prvo svetovno vojno**..... 277
Some Aspects of the Development of Ljubljana between the March Revolution and the First World War
- GREGOR PIVEC, EVA LINA FRIŠ in MATEJA MATJAŠIČ FRIŠ: **Maribor Doctor Filip Terč and his "Bee Therapy"**299
Mariborski zdravnik dr. Filip Terč in njegova "čebelja terapija"

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts 321

**Uredniška navodila avtorjem / Editor's
Instructions to Authors** 329

UDK 94(497.4:436)"1938/1941"
327(497.4:436)"1938/1941"
1.01 Izvirni znanstveni članek

DOI 10.32874/SHS.2018-09

Makro in mikro posledice anšlusa: ko je postala severovzhodna Slovenija za Britance res prvič geopolitično pomembna

Gorazd Bajc

Dr., izredni profesor
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor
e-mail: gorazd1.bajc@gmail.com

Izvleček:

V članku so predstavljene nekatere makro in mikro posledice anšlusa, nacistične aneksije oziroma priključitve Avstrije "veliki Nemčiji" marca/aprila 1938, ko je slovenski severovzhodni prostor (in na splošno severni del Dravske banovine) čez noč pridobil na pomenu, saj je ravno tu Kraljevina Jugoslavija neposredno mejila na Tretji rajh. Na podlagi analize manj poznanih virov iz osrednjega britanskega arhiva v Londonu ter ob upoštevanju objavljenih dokumentov in najbolj relevantne literature so osvetljena predvsem prizadevanja Britancev po ustanovitvi učinkovitejšega protinacističnega sistema obveščevalnih služb, ki se je naposled razvil v posebno Upravo za posebne operacije, *Special Operations Executive*. Prikazan je razvoj te službe med Slovenci, prizadevanja britanskih diplomatov po odprtju konzulata v Ljubljani in razmere na terenu. Namen članka je predstaviti eno izmed zelo pomembnih problematik obdobja na predvečer druge svetovne vojne in izpostaviti ključno dejstvo, da sta od anšlusa dalje severovzhodna Slovenija in na splošno slovenski prostor izredno pridobila na geopolitičnem pomenu – vsaj kar se tiče Britancev celo prvič v zgodovini. Upoštevali smo časovni okvir od pomladi 1938 do aprilske agresije 1941.

Ključne besede:

anšlus, severovzhodna Slovenija, Kraljevina Jugoslavija, Tretji rajh, Velika Britanija, tajne/obveščevalne službe, *Special Operations Executive*, diplomacija, britanski konzulat v Sloveniji, 1938–1941

Studia Historica Slovenica

Humanities and Social Studies Review

Maribor, letnik 18 (2018), št. 1, str. 217–250, 121 cit., 2 slike

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

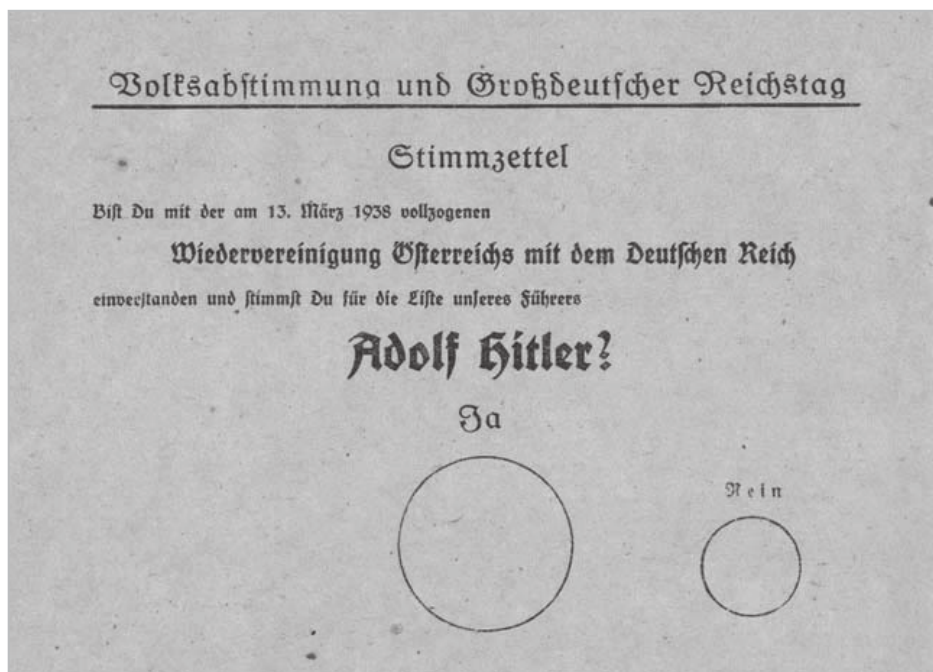
Pred osmimi desetletji se je zgodilo tisto, kar se za države zmagovalke prve svetovne vojne ne bi smelo: 12. marca 1938 je nacistična Nemčija izvedla vojaško intervencijo v Avstriji in slednjo po nadvse uspešno izvedenem ljudskem glasovanju (ki pa ni potekalo v povsem normalnih razmerah) aprila istega leta tudi priključila. Prva konkretna razširitev Hitlerjeve Nemčije in s tem ustanovitev Tretjega rajha (*Drittes Reich*), znana kot "anšlus" (*Anschluss*), je pustila za seboj do tedaj nepredstavljive posledice na makro in mikro ravni. V pričujoči razpravi vseh ne bomo analizirali, ukvarjali se bomo predvsem z reakcijo Britancev in njihovo percepcijo nove slovenske vloge ob meji z "veliko Nemčijo" – britanski diplomati v Jugoslaviji so si namreč v Ljubljani prizadevali odpreti konzulat. Zanimalo nas bo tudi, kako so ocenjevali razmere na terenu, ter kako je prišlo do reorganizacije britanskih obveščevalnih služb, ki so med drugim kaj kmalu postale zelo aktivne tudi na Slovenskem. Upoštevali smo naslednji časovni okvir: od pomladi 1938 do aprilske agresije 1941. leta. Postavili smo si osnovno hipotezo, da je po anšlusu severovzhodna Slovenija za Britance res prvič postala geopolitično pomembna.

Študija temelji na analizi in interpretaciji do sedaj manj poznane dokumentacije, shranjene v osrednjem britanskem arhivu v Londonu (*The National Archives*, to je nekdanji *Public Record Office*), in sicer *Foreign Officea* kot tudi obveščevalnih služb. Upoštevali smo tudi objavljene primarne vire in najbolj relevantno znanstveno literaturo, predvsem tisto, ki je v slovenski zgodovinski stroki manj znana. Kar se tiče arhivskih gradiv, želimo izpostaviti serijo Zunanjega ministrstva Velike Britanije, ki je bila vsaj med zgodovinarji na Slovenskem do sedaj malodane povsem spregledana: nosi kratico FO 369 in v njej je shranjena korespondenca posameznih konzularnih predstavništev.

Druga polovica tridesetih let: poruši se kolektivna evropska varnost

Naslovno tematiko je najprej potrebno vključiti v širši kontekst dogajanja od druge polovice tridesetih letih dalje, ko so se razmere v Evropi in svetu zaostrovale in naposled privedle do globalne vojne. Spomnimo le na najpomembnejše

¹ Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* št. P6-0138 (A) in raziskovalnega projekta *Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter izražanje osebne in družbene svobode* J7-8283 (A). Oba financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Glasovnica za plebiscit o formalni priključitvi Avstrije Nemčiji, ki je potekal 10. aprila 1938, ko so se skoraj vsi opredelili za Hitlerja. Na glasovnici je bilo očitno nesorazmerje med "DA" in "NE" (Wikimedia Commons)

krize.² Italija Benita Mussolinija je 3. oktobra 1935 začela osvajati Etiopijo in jo v okviru t. i. Abesinske vojne 5. maja naslednjega leta osvojila; proglasila je imperij in med drugim dokazala neučinkovitost sankcij mednarodne skupnosti. Pred

² Obdobje od druge polovice tridesetih let do aprila 1941 ali pa le posamezne faze teh ključnih let, predvsem kar se tiče Jugoslavije, sosednjih držav, jugovzhodne Evrope in Velike Britanije, obravnava veliko del. Na tem mestu lahko omenimo le nekatera: Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*. Vol. I (London, 1970); Jean-Baptiste Duroselle, *Storia diplomatica dal 1919 al 1970* (Roma, 1972), str. 169–237; Dušan Lukač, *Treči Rajh i zemlje jugoistočne Evrope*. Zvezek II: 1937–1941 (Beograd–Ljubljana, 1982); Donatella Bolech Cecchi, *Non bruciare i ponti con Roma. Le relazioni fra l'Italia, la Gran Bretagna e la Francia dall'accordo di Monaco allo scoppio della seconda guerra mondiale* (Pavia–Milano, 1986); Silvio Pons, *Stalin e la guerra inevitabile 1936–1941* (Torino, 1995); Renzo De Felice, *Mussolini il duce. Lo Stato totalitario 1936–1940* (Torino, 1996); Paul W. Doer, *British Foreign Policy 1919–1939* (Manchester–New York, 1998), str. 179–266; Rosaria Quartararo, *Roma tra Londra e Berlino. La politica estera fascista dal 1930 al 1940* (Roma, 2001); ista, *L'Anschluss come problema internazionale: le responsabilità anglo-francesi* (Roma, 2005); Ennio Di Nolfo, *Storia delle relazioni internazionali 1918–1999* (Roma–Bari, 2006), str. 189–303; Massimo Bucarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939)* (Bari, 2006), str. 317–383; Ian Kershaw, *Fateful Choices. Ten Decisions that Changed the World, 1940–1941* (London, 2007); Peter Neville, *Hitler and Appeasement: the British attempt to prevent the Second World War* (London, 2007); Richard Overy, *1939. Countdown to War* (London, 2009); Andrej Rahten, *Od Svete alianse do Združenih narodov: svet in politika veselih 1815–1945* (Kranj, 2010), str. 163–184.

tem je 7. marca 1936 Adolf Hitler "pokazal zobe", saj je prišlo do ponovne militarizacije Porurja, s čimer je Nemčija kršila določila Versajske pogodbe in Pakta iz Locarna (s konca leta 1925). Obenem je dokazala neučinkovitost deklaracije, ki so jo aprila 1935 v kraju Stresa sprejeli Velika Britanija, Francija in Italija, ter tako začela spreminjati ravnovesje moči v Evropi v svojo korist in predvsem na račun Francije. Dne 17. julija 1936 se je v Španiji začela državljanska vojna (trajala je do prvega aprila leta 1939), v katero so se za premoč v Evropi vmešale države konkurentke. Dne 24. oktobra istega leta 1936 sta Rim in Berlin podpisala sporazum, s katerim sta zastavila zvezo sil osi, ki se je med drugo svetovno vojno v družbi nekaterih drugih držav borila proti zaveznikom. Njena prva nadgradnja se je zgodila 25. novembra 1936 (čeprav so se domenili že 23. oktobra), ko sta Nemčija in Japonska podpisali pakt proti Kominterni. Slednji se je Italija pridružila naslednje leto, 6. novembra. Malo pred tem, 26. julija, je Japonska začela vojno proti Kitajski. Spomladi 1938 je Nemčiji anšlus uspel. Hitler je svoje zahteve prenesel v smeri Sudetov. London in Pariz (ob nekakšni mediaciji Rima) sta mu naposled konec septembra na konferenci v Münchnu popustila, tako da je oktobra sledila aneksija najbolj zahodnega dela Češkoslovaške; istega meseca si je nekatere dele te države prisvojila Poljska, novembra Madžarska, marca 1939 pa je prišlo do njenega definitivnega razkosanja, ko je na političnem zemljevidu ostala le manjša Slovaška – satelit nacistične Nemčije.

Po Münchenski konferenci, ko se je kolektivna varnost v Evropi zrušila (in med drugim so se povečala sumničenja Sovjetske zveze, saj je na konferenco niso povabili), so se začele nemške zahteve po Gdanku. Poljska je tedaj pokazala pripravljenost upreti se takim zahtevam. Britanski ministrski predsednik Neville Chamberlain je sprva upal na širše zavezništvo med Veliko Britanijo, Francijo in Sovjetsko zvezo, ki bi branilo poljsko neodvisnost, a je zaradi poljskega nezaupanja do Moskve odpadlo. Merjenje moči se je nadaljevalo in ko so bili marca 1939 odnosi med Nemčijo in Poljsko na najnižji točki, so se zadnjega v mesecu Britanci in Francozi odločili, da opustijo dotedanjo politiko: dali so ji zagotovila o maksimalni pomoči v primeru, če bi bila njena neodvisnost ogrožena (podobna zagotovila so dali Grčiji in Romuniji).

To je gotovo bila najpomembnejša poteza v tedanjem obdobju, ki je Hitlerju pokazala, da mu London ne bo dopustil širjenja proti vzhodnim teritorijem. Če se je na eni strani prepričal, da se mu bo splačalo doseči dogovor s Sovjeti (uspelo mu je z dogovorom Ribetropp-Molotov, ki so ga podpisali 23. avgusta 1939 v Moskvi), se mu je po drugi izbristilo, da do dogovora z Britanci ne bo prišlo (čeprav je na to upal vse do spomladi 1940). Kot je sintetično a učinkovito opisal eden izmed njegovih biografov,³ je bil nanje besen, tako da je nacistič-

³ Joachim C. Fest, *Hitler: il Führer e il nazismo* (Milano, 1997), str. 704–705.

ni propagandni stroj na piko še najbolj vzela Veliko Britanijo. Že 3. aprila je Hitler Wehrmachtu poslal navodila (*Fall Weiss*), naj se pripravi na vojaški poseg proti Poljski. V Evropi sta zavlada še večja nestrpnost in napetost, propaganda/protipropaganda pa je ozračje še dodatno segrela. Mussolini je prispeval svoje, saj je 7. aprila 1939 Italija izvedla zasedbo Albanije, 22. maja pa je z Nemčijo podpisala jekleni pakt, torej zavezništvo glede obrambne, a hkrati napadalne politike – Rim je tedaj definitivno izbral Berlin.

Ob nobeni izmed navedenih kriz reakcije držav zmagovalk prve svetovne vojne, v prvi vrsti Francije in Velike Britanije, niso bile dovolj odločne, skladno s t. i. politiko popuščanja, *appeasementa*, razen seveda ob napovedi pomoči poljski državi, za kar pa je bilo že prepozno in se naposled po napadu Nemčije prvega septembra 1939 ni niti konkretizirala. Med britanskimi politikami je bilo manj takih, ki so bili za odločnejšo držo pred nacističnimi pretenzijami. Med izjemami sta bila Winston Churchill in Anthony Eden, ki sta leta 1937 tudi zbližala svoje poglede⁴ in naposled bila med protagonisti druge svetovne vojne: prvi kot ministrski predsednik Velike Britanije, drugi kot njen minister za zunanje zadeve. Kot vemo, niti Združene države Amerike niso kazale odločnejše držbe, saj se po prvi svetovni vojni v evropske prepire niso želele vmešavati.

Jugoslavija v primežu nemškega in italijanskega pritiska ter slovensko območje kot mostišče na Jadran

Iz dokumentacije je razvidno, da so bili Britanci zelo zainteresirani za razmere v Jugoslaviji in njene odnose z drugimi državami, saj je obstajala nevarnost destabilizacije zahodnega Balkana in s tem širšega območja jugovzhodne in srednje Evrope. V prvi polovici tridesetih let jim je bilo na primer jasno, da jim preti nevarnost zaradi nemške in italijanske agresivne politike.⁵ Toliko bolj se je to odražalo po anšlusu, čeprav jugoslovanske oblasti večinoma na začetku niso kazale večje zaskrbljenosti – najbrž niso želele oziroma si niso upale tega javno pokazati.⁶ Nemški pritisk je kmalu postajal močnejši. Po eni strani je že proti

⁴ Dovolj nazorno je njuno približevanje opisala Elisabeth Barker, *Churchill in Eden v vojni* (Zagreb, 1980), str. 29–33.

⁵ Podrobneje npr. poročilo v The National Archives, Kew-London, nekdanji Public Record Office (TNA), fond Foreign Office (FO) 371/22473 R 5187/74/92, C.B. 1806. Yugoslavia and Rumania Intelligence Report, March, 1934, ki so ga maja 1938 britanski diplomati ponovno preposlali v London.

⁶ Podrobneje npr. Campbell to Halifax (No. 61): Yugoslavia, Annual Report 1938, 28. 3. 1939, v: Rober L. Jarman ur., *Yugoslavia Political Diaries 1918–1965*. Vol. 3: 1938–1948 (Slough, 1997), str. 40–43 (dalje: Jarman, YPD/3); tudi v: Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izveštaji Britanskega poslanskega v Beogradu 1921–1938*. Knjiga druga (1931–1938) (Beograd–Zagreb, 1986), str. 625–630; Dušan Nečak, "Jugoslavija in anšlus", *Borec* 41 (1989), št. 3–4, str. 444–450; Srđan Mičić, *Kraljevina Jugoslavija i anšlus Austrije 1938. godine* (Beograd, 2010).

koncu leta 1938 (v s strani britanskih predstavnikov v Beogradu zelo izčrpnem poročilu, za katerega so bili v *Foreign Officeu* zelo zainteresirani in avtorje poročila posebej pohvalili) trgovinska izmenjava z Nemčijo znašala približno 50 %, po drugi pa je Jugoslavijo skrbelo povečanje nemške vojaške moči. Že po italijansko-etioipski vojni sta se knez Pavle Karadorđević in ministrski predsednik Milan Stojadinović odločila, da se morajo zblížati z Berlinom. Razmere so se v tej smeri dodatno povečale po nacistični intervenciji v Avstriji in nato po priložitvi zahodnega dela Češkoslovaške. Predstavniki londonske diplomacije so menili, da bo Jugoslavija lahko parirala nemški strani, če se bo še bolj zblížala z italijansko.⁷ Rim in Beograd naj bi namreč imela po anšlusu in toliko bolj po aneksiji Sudetov skupni interes zoperstaviti se nemškemu vplivu na Jadranu.⁸ Tako usmeritev so britanskim kolegom nakazovali sami jugoslovanski diplomati.⁹

Zbližanje med Rimom in Beogradom se je v resnici zgodilo že na začetku leta 1937, ko je bil 25. marca podpisan pakt Caino-Stojadinović. Po anšlusu sta ga oba ministra – torej v novih okoliščinah – želela na nek način dodatno oplemeniti. Kazala sta pripravljenost po vedno tesnejšem sodelovanju, zlasti zaradi možnosti ustvarjenja protiuteži nemškemu pritisku na političnem in ekonomskem področju. Jugoslavija je pred Italijo vsekakor želela ohraniti določeno stopnjo avtonomije, da se Nemčiji in drugim sosednjim državam ne bi zamerila.¹⁰ Zasuk se je začel na začetku februarja 1939, ko se je knez Pavle odločil zamenjati Stojadinovića. Odnosi med Italijo in Jugoslavijo so kmalu zašli v krizo oziroma ponovno krizo, ki je bila značilna za celotno obdobje od ustanovitve jugoslovanske države dalje, z izjemo Stojadinovićevega "intermezza". Mussolini je na primer kmalu ponovno začel podpirati hrvaške separatiste – ustaše.

Vzporedno je bila konec tridesetih let ena izmed ključnih značilnosti vedno tesnejše sodelovanje med Rimom in Berlinom. Menimo, da je to na začetku leta 1939 posrečeno opisal britanski veleposlanik v Rimu Eric Drummond (Lord Perth), ko pravi: Nemčija in Italija sta prijateljski državi, ker to morata biti ("*Germany and Italy are friends, because they have to be.*"), a obenem upata, da jima bo uspelo v prihodnje uskladiti nadaljnje poteze in se njuni interesi ne bodo

⁷ TNA FO 371/22473 R 8931/74/92, British Legation Belgrade to Southern Department, FO (G.P. 11/38), 6. 11. 1938: Intelligence Report, [str. 21, 24–25]. O pohvali s strani Zunanjega ministrstva, prav tam, FO Minute, 16. 11. 1938 in FO to The Chancery, British Legation Belgrade, 23. 11. 1938.

⁸ TNA FO 371/23824 R 1189/1189/22, Perth to Halifax (No. 92): Italy, Annual Report 1938, 31. 1. 1939, str. 78.

⁹ TNA FO 371/22480 R 5624/3361/92, Campbell, Belgrade to FO (No. 38), 15. 6. 1938; R 5701/3361/92, FO Minute, 21. 6. 1938.

¹⁰ Predvsem file TNA FO 371/23886, ki vsebuje številna poročila na začetku leta 1939 veleposlanika iz Beograda Campbella; cfr. TNA FO 371/22480 R 6049/3361/92, Campbell, Belgrade to FO, 4. 7. 1938; TNA FO 371/23824 R 1189/1189/22, Perth to Halifax (No. 92): Italy, Annual Report 1938, 31. 1. 1939, str. 79.

(pretirano) križali.¹¹ Po svoje, predvsem za Mussolinija, je to bila shizofrena situacija. Še konec aprila 1939 so bili namreč v Londonu prepričani, da je Italija tista, ki bo največ tvegala, če bo v Evropi prišlo do nemške hegemonije.¹² Zaradi tega in/ali zaradi drugih razlogov – interpretacij je namreč bilo od nekdanj kar nekaj, na primer biti na strani vedno močnejše Nemčije – je 22. naslednji mesec fašistični vodja definitivno izbral svojo pot: s Hitlerjem je podpisal jekleni pakt in s tem še bolj utrdil italijansko-nemško zavezništvo.

Posledično se je dodatno večal pritisk na države srednje in jugovzhodne Evrope in tako tudi na Jugoslavijo, na primer na gospodarskem področju – Nemčija je namreč imela dodatno prednost, saj je bila jugoslovanska stran v nezavidljivem položaju zaradi težav trgovanja, ker je prišlo do blokade in na splošno vojne v Sredozemlju. Campbell je avgusta 1940 tudi predvideval, da se bo Jugoslavija na dolgi rok težko izognila nemškemu novemu ekonomskemu redu. Britanski diplomati so nato od tedaj dalje tudi vedno bolj poudarjali, da se pritisk Berlina in Rima stopnjuje, od novembra dalje, ko je zašla Romunija v krizo, pa še bolj. Posledice so se kazale v napetih razmerah notranje politike: nekateri so se vedno bolj nagibali k temu, da bi morala Jugoslavija preiti na stran sil osi. Britanci so tako držo zaznali zlasti v potezah prvaka Slovenske ljudske stranke (SLS) Antona Korošca, in sicer zaradi njegovega nasprotovanja prostožidarstvu in protisemitske zakonodaje.¹³

Na britanski strani so zaradi tega poskušali z več načini Jugoslavijo odvrniti od zavezništva s silami osi. Ponujena je bila na primer pomoč v oborožitvi, spomladi 1939 je beograjska vlada tudi preventivno na angleški otok prepeljala večjo količino zlata, Britanci so obenem skušali povečati ekonomske izmenjave z Jugoslavijo in ji nuditi večje kredite ter težili k temu, da bi se povezala z nekaterimi sosednjimi državami.¹⁴ Beograd je pritisk sil osi dolgo zdržal, dokler ni 25. marca 1941 klonil in pristopil k t. i. trojnemu paktu. Šlo je za zanimivo in obenem komplicirano dogajanje, ki ga bomo podrobneje predstavili ob kaki drugi priliki. V pričujočem članku nas bolj zanimajo aspekti, ki se vežejo na slovensko območje, in sicer kot potencialno mostišče Nemčije na Jadran.

¹¹ TNA FO 371/23824 R 1189/1189/22, Perth to Halifax (No. 92): Italy, Annual Report 1938, 31. 1. 1939, str. 44.

¹² TNA FO 371/23824 R 1189/1189/22, FO Minute, 25. 4. 1939.

¹³ Campbell (No. 559): Fortnightly report, 13. 4. 1940; Campbell (No. 637): Fortnightly report, 1. 9. 1940; Campbell (No. 750): Fortnightly report, 11. 10. 1940; Campbell, Belgrade (No. 966), 20. 11. 1940, v: Jarman, *YPD/3*, str. 142–146, 148–149, 158–159; Shone, Beograd za Halifax (Br. 176, Poverljivo), v: Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*. Knjiga treča (1939–1941) (Beograd, 1996), dok. 79, str. 213–216 (dalje: Avramovski, *Britanci/3*).

¹⁴ Alfredo Breccia, *Jugoslavia 1939–1941. Diplomazia della neutralità* (Milano 1978), str. 153–163, 182–195, 208–229, 267–278; Elisabeth Barker, *Britanska politika prema jugoistočnoj Evropi u drugom svjetskom ratu* (Zagreb, 1978), str. 87–98; Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karađorđevićeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995), str. 104–107.

Na splošno se je od anšlusa naprej dogajanje odvijalo hitro in nelinearno, ko je kazalo, da bo marsikaj mogoče. Med predvidevanji, ki jih je britanski veleposlanik v Nemčiji, Neville Henderson, izpostavil le nekaj tednov po vojaški intervenciji v Avstriji, je bila tudi možnost, da bodo nacisti ustvarjali nered v Ukrajini, pa zaradi naftnih polj v Romuniji ter v Sredozemlju, in sicer na Balkanu ali v okviru pomorskih poti od Trsta dalje.¹⁵ V igri je bilo namreč predvsem novo ravnovesje sil v Sredozemlju,¹⁶ a je pot do tja za Nemčijo tekla preko jadranskega morskega "kanala". Že od druge polovice 19. stoletja sta si bili za prevlado nad Trstom in zaledjem Nemčija in Italija konkurentki.¹⁷

Tržaško mesto in Jadran sta bila poseben interes nacističnega režima, ki se v objavljenih dokumentih o britanski zunanji politiki nekajkrat pojavlja. Nekateri romunski diplomati so na primer januarja 1939 celo sklepali, da je Nemčija tista, ki hujska spore med Italijo in Francijo, da bi med njima sprovcirala konflikt, ki bi eno ali drugo ali pa kar obe ošibil. V vsakem primeru bi Nemčija na koncu vojne lahko zahtevala Trst: ali kot nagrado za pomoč Italiji ali pa kot vojni plen.¹⁸ Govoric o nemškem zanimanju po Trstu (Italijo je skrbela tudi meja na Južnem Tirolskem) je bilo še nekaj, čeprav nobena ni bila povsem potrjena, je pa bilo v Italiji občutiti določeno zaskrbljenost zaradi potencialnih zahtev močnejšega "partnerja".¹⁹ Italijanski poseg v Albaniji naj bi zato bil tudi signal Nemčiji, da svojo pozornost odvrne od Jugoslavije in na splošno Jadrana.²⁰

Zaskrbljenost v zvezi z nemškimi skominami po Trstu in širše po dostopu do Jadrana oziroma njenem nadzoru – ki je predstavljal naravno pot v Sredozemlje, najkrajša pot pa je tekla po slovenskem ozemlju – je bilo zaznati tudi v jugoslovanskih krogih. Knez Pavel je na primer marca 1939 britanskemu veleposlaniku zaupal bojazen, da Italija pripravlja izgovor za zasedbo Slovenije, in sicer ravno zato, da bi preprečila nemški pohod na Jadran.²¹ Jugoslovanska stran je tedaj britanski dala vedeti, da ne obstaja nič manjša nevarnost na nje-

¹⁵ Henderson, Berlin to Halifax (No. 324), 1. 4. 1938, v: *Documents of British Foreign Policy 1919–1939* (London, 1947–1954) (dalje: *DBFP*), Series III, Vol. I, 1938, No. 121, str. 108–112.

¹⁶ TNA FO 371/22480 R 5858/336/92, Perth, Rome to FO (No. 124), 25. 6. 1938; FO Minute, 28. 6. 1938. Ciano je pozneje Stojadinoviču sicer potrdil, da je Nemčija Sredozemlje prepustila Italiji in tako izbere je februarja 1939 eden izmed vodilnih nacističnega režima Hermann Göring ponovil jugoslovanski strani (Campbell, Beograd za Cadogan, FO (Lično i tajno), 20. 2. 1939, v: Avramovski, *Britanci/3*, dok. 13, str. 81).

¹⁷ Dušan Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941* (Ljubljana, 1966), str. 93–103 (dalje: Biber, *Nacizem in Nemci*). Tudi nekateri slovenski intelektualci so se že pred prvo svetovno vojno zavedali, kako velik je bil nemški interes po Trstu (Jože Pirjevec, *"Trst je naš!" Boj Slovencev za morje (1848–1954)* (Ljubljana, 2007), str. 46–142).

¹⁸ Minute by Mr. Strang, FO, 28. 1. 1939, v: *DBFP*, Series III, Vol. IV, 1939, No. 43, str. 41–42.

¹⁹ Phipps, Paris to Halifax (No. 2), 29. 1. 1939; Perth, Rome to Halifax (No. 196), 21. 3. 1939, v: *DBFP*, Series III, Vol. IV, 1939, No. 50 in 375, str. 48–49, 349–350.

²⁰ Charles, Rome to Halifax (No. 378), 29. 4. 1939, v: *DBFP*, Series III, Vol. V, 1939, No. 317, str. 375–377.

²¹ Campbell, Belgrade to Halifax (No. 54), 23. 3. 1939, v: *DBFP*, Series III, Vol. IV, 1939, No. 379, str. 352.

nih severnih mejah²² – očitno je bila mišljena predvsem meja med Slovenijo in avstrijskim delom Rajha.

Marca 1939 je tudi datiran interni memorandum britanskega Zunanjega ministrstva o razmerah v srednji, vzhodni in jugovzhodni Evropi. V njem med drugim beremo naslednjo analizo: po anšlusu se je Jugoslavija znašla v velikih težavah, saj sedaj direktno meji na Tretji rajh; Nemčija si prizadeva podpirati sile, ki bi skupno državo razbile; temu nasprotuje Italija, ker bi razkroj Jugoslavije odprl pot direktni nemški penetraciji na Jadran (pa tudi v Egejsko morje); politike kneza Pavla in Stojadinovića – igrati na prijateljske odnose z vsemi – očitno ne bo mogoče še naprej vzdrževati.²³ Zanimiva teza, ki dodatno potrjuje kritično, a obenem kaotično situacijo. Pravzaprav lahko rečemo, da so bile razmere še slabše, saj je tudi Italija po Stojadinovićevev padcu ponovno pričela "razbijati" Jugoslavijo.

Konec aprila 1939 so v *Foreign Officeu* ocenjevali, da je po tem, ko je Italija na začetku meseca zasedla Albanijo, postala pozicija Jugoslavije še bolj negotova, toliko bolj zaradi slabih odnosov z Bolgarijo. Beograjska strategija o dobih odnosih z vsemi sosednjimi državami se je zelo majala. Dodatna težava je bila seveda nerešeno t. i. hrvaško vprašanje in pa ocene, da jugoslovanska vojska ne daje velikih jamstev o učinkovitosti. Veleposlanik Campbell je jugoslovansko stran poskušal hrabriti, a bilo je jasno, da so postajale razmere vedno bolj zaostrjene. V okviru Ministrstva za zunanje zadeve v Londonu so se obenem dobro zavedali, da je geopolitična lega Jugoslavije ključna, saj kot edina država jugovzhodne Evrope meji bodisi na Nemčijo in na Italijo.²⁴ Čeprav naj bi sam Hitler konec aprila 1939 zagotavljal jugoslovanski strani, da so meje med državama nedotakljive in da si Nemčija ne želi dominacije na Jadranu,²⁵ je očitno, da je bil ravno slovenski del skupne jugoslovanske države najbolj izpostavljen.

V ožjem smislu je bila to meja na severu Slovenije, v širšem pa kot najbližji južni prehod iz avstrijskega dela Rajha do morja. Seveda je bila tedaj obala del italijanske države (kot posledica Rapalskega dogovora 1920), kar pa ni predstavljalo prevelikega jamstva glede na razmerje moči v okviru sil osi. Že same govornice so bile torej pokazatelj živčne igre, pri kateri je nemška stran seveda ves čas igrala v nadrejenem položaju. Z italijansko stranjo so se zadeve precej uredile po sklenitvi jeklenega pakta, toliko bolj pa so bile pod udarom druge države srednje in jugovzhodne Evrope.

²² Halifax to Campbell, Belgrade (No. 79), 27. 3. 1939, v: *DBFP*, Series III, Vol. IV, 1939, No. 542, str. 521–523.

²³ FO Memorandum on the Situation after the Absorption of Czecho-Slovakia, and on the Policy of his Majesty's Government, 29. 3. 1939, v: *DBFP*, Series III, Vol. IV, 1939, Appendix IV, str. 615–622.

²⁴ Beležka FO za državnega sekretarja, 25. 4. 1939, v: Avramovski, *Britanci*/3, dok. 27, str. 100–101.

²⁵ Campbell za FO (Br. 97), 30. 4. 1939, v: Avramovski, *Britanci*/3, dok. 33, str. 108.

Reorganizacija britanskih obveščevalnih služb za posebno delovanje

Po anšlusu so Britanci odločnejšo držo zavzeli v zakulisju. V okviru obveščevalnih služb so se namreč odločili, da jih bo treba reorganizirati in to kljub dejstvu, da je tedanji premier Chamberlain – kot je na primer dobro razvidno iz ene izmed najnovejših tovrstnih študij²⁶ – do leta 1939 izkazal bolj malo interesa zanje. Naivno je namreč verjel Hitlerjevimi obljubami oziroma je nacističnega voditelja podcenjeval, ker je bil na primer pod vplivom britanskega veleposlanika v Berlinu Hendersona, osebnega prijatelja Hermanna Göringa, obenem pa je verjel, da Mussolini ne bo pretiraval. Sicer Chamberlainu tajne intrige niso bile tuje, posluževal pa se jih je v boju zoper politične konkurente – med temi je bil omenjeni Eden, ki je 20. februarja 1938 kot zunanji minister tudi protestno odstopil, in sicer na veliko zadoščenje fašističnega režima. S slednjim je Chamberlain vzdrževal tajne stike preko svojih osebnih odposlancev in tudi na tak način šibil britansko *intelligence*. Italijanskim službam je predhodno uspelo marsikaj izvedeti o načrtovanju oziroma zadržanju Londona. Na splošno v tridesetih letih razmere v okviru britanskih služb niso bile rožnate, a ne samo zaradi Chamberlainove drže – kot ministrski predsednik je nastopil maja 1937.

Sposobnost Britancev dešifrirati prestrežena sovražnikova sporočila (kar poznamo kot SIGINT – *Signal Intelligence*) je po prvi svetovni vojni doživela določen zastoj,²⁷ čeravno so bile njihove posebne službe za tovrstno delovanje že med vojno v Španiji (1936–1939) dokaj uspešne. Dokumentirano in nazorno je to prikazal eden izmed najpomembnejših preučevalcev te posebne oblike obveščevalne dejavnosti, pokojni Alberto Santoni, ki je v slovenskem zgodovinsko-nopisju malodane nepoznan.²⁸ Vsekakor britanski SIGINT tedaj ni odigral še tiste zelo pomembne vloge, ki jo je v letih druge svetovne vojne.

Klasično delovanje pridobivanja tajnih informacij s pomočjo t. i. človeškega faktorja (kar poznamo kot HUMINT – *Human Intelligence*), se pravi osrednje britanske tajne obveščevalne službe, ki so jo ustanovili leta 1909 in je imela nalogo delovati v tujini, *Secret Intelligence Service* (SIS) ali *Military Intelligence 6* (MI6), je predvsem od polovice tridesetih let doživljalo večjo krizo. Od leta 1935 se je njen vodja, admiral Hugh Sinclair, zaman trudil, da bi služba pridobila več finančnih sredstev. Politika v Veliki Britaniji namreč ni bila naklonjena oborožitvi in tako je bila tajna služba skoraj pred propadom. Morala se je

²⁶ Richard J. Aldrich in Rory Cormac, *The Black Door. Spies, Secret Intelligence and British Prime Ministers* (London, 2017), str. 69–89.

²⁷ Richard Aldrich, *GCHQ. The Uncensored Story of Britain's Most Secret Intelligence Agency* (London, 2011), str. 15–29.

²⁸ Alberto Santoni, *ULTRA Intelligence e macchina ENIGMA nella guerra di Spagna 1936–1939* (Milano, 2010).

odpovedati delovanju v nekaterih državah in koncentrirati svoje napore le tja, kjer so bili primarni interesi britanske vlade. Večinoma se je tako usmerila proti Nemčiji, nič pa ni bilo storjenega na primer proti Italiji, ki so jo obravnavali kot prijateljsko državo. SIS/MI6 je leta 1939 začela tako rekoč na novo, a večjih vsot do spomladi 1940 ni bilo na razpolago. Razmere so se izboljšale šele leta 1942.²⁹ Nacizem je bil ocenjen kot največja grožnja, čeravno je bilo pred tem – pravzaprav od leta 1917 dalje – precej pozornosti v smeri ideološko nasprotnne Sovjetske zveze. Le-tej pa je že v tridesetih letih uspelo plasirati svoje dvojne agente v različne britanske obveščevalne oziroma vodilne strukture (najbolj znana je t. i. petorica krtov iz Cambridgea). Drugi osrednji britanski HUMINT službi, ki je nastala leta 1909 (sicer nekateri datirajo njen začetek leto prej) in je imela prvenstveno nalogo delovati na protiobveščevalnem področju, *Military Intelligence 5* (MI5) ali *Security Service*, v tedanjem času teh sovjetskih vrinjencev ni uspelo odkriti. Na splošno je v drugi polovici tridesetih let tudi MI5 doživljala težave (ne pa tolikšnih kot sorodna SIS/MI6), saj politika ni vedno upoštevala njenih predhodnih opozoril, na primer na negativne posledice Münchenskega podpisa in pozneje, ko je Hitler marca 1939 definitivno "razbil" Česko-Slovaško.³⁰

Ofenzivno delovanje, predvsem službe SIS/MI6, je torej v ključnih letih pred drugo svetovno vojno doživljalo več težav. Iz znanstvene literature nam je že znano, kako se je pred anšlusom, na začetku leta 1938, Vojno ministrstvo (*War Office*) stalno pritoževalo, ker je bila služba neučinkovita v pridobivanju informacij o nemški vojski. Več podatkov je medtem uspelo nabrati Vojnemu letalstvu (*Air Ministry*). Obe ministrstvi sta bili prepričani, da je SIS/MI6 neuspešna, ker naj bi svoje skromne resurse večinoma namenila iskanju in posredovanju podatkov glede špekulacij o nemških namenih. Februarja 1938 so bili nad njo razočarani tudi v *Foreign Officeu*. Alexander Cadogan, stalni podsekretar zunanjega ministrstva – torej odgovoren za SIS/MI6 (le mesec pred tem je nadomestil Roberta Vansittarta, ki je to funkcijo opravljal od leta 1930 in bil eden izmed redkih odločnih nasprotnikov popuščanja Hitlerju) – je tedaj priznal, da so zadnje informacije o grožnjah prejeli od drugih virov in ne s strani SIS/MI6. Služba je utrpela več udarcev, med temi je bila aretacija 17. avgusta 1938 vodilnega predstavnika na Dunaju, ob nemškem zavzetju Prage spomladi

²⁹ Več kritičnih analiz razmer v SIS/MI6 dobimo npr. v zelo zanimivem obsežnem fasciklu (file) TNA, fond Admiralty (ADM) 223/851. Podrobneje: Keith Jeffery, *MI6. The History of the Secret Intelligence Service 1909–1949* (London et al., 2010), str. 271–323; Nigel West, *MI6. British Secret Intelligence Service Operations 1909–45* (London, 1988), str. 90–121; Michael Smith, *SIX. The real James Bonds 1909–1939* (London, 2011), str. 356–385.

³⁰ Christopher Andrew, *The Defence of the Realm. The Authorized History of MI5* (London, 2009), str. 160–213; John Curry, *The Security Service 1908–1945. The Official History* (London, 1999), str. 109–141; Nigel West, *MI5. British Security Service Operations 1909–1945* (New York, 1982), str. 78–107.

1939 je razpadla njena organizacija na Češko-Slovaškem, novembra pa je nemškemu Gestapu v Haagu uspelo ugrabiti dva agenta SIS/MI6, ki sta pod prisilo marsikaj izdala (znani *Venlo incident*). Do leta 1939 službi svojim agentom na terenu niti ni uspelo posredovati brezžičnih radijskih oddajnikov/sprejemnikov, (*wireless-telegraph* – W/T), čeravno so razmere narekemale čim hitrejšo komuniciranje. V času Münchenske krize, septembra 1938, so na primer imeli velike težave prenašati sporočila, saj je prišlo do zaprtja meje med Nemčijo in Dansko.³¹

Omenili smo le nekaj primerov, saj naš namen ni podrobneje opisati tedanje težave britanske *intelligence*.³² Za nas je pomembno, da imamo pred sabo splošno sliko, ki je po anšlusu vplivala na reorganizacijo enega dela HUMINT-a in s katerim so pred aprilsko zasedbo sodelovale tudi nekatere skupine Slovencev. Britanci so postavili na nogo tri nove posebne agencije.

Prva, Sekcija IX (*Section IX*), nato Sekcija D (*Section D*, verjetno je bila to okrajšava za uničenje – *Destruction*), je bila poseben oddelek SIS/MI6. Njen šef je namreč aprila 1938 majorja Lawrencea Granda pooblastil, naj poskusi sestaviti načrt ofenzivne organizacije, podobno takim, ki so jih imeli v Nemčiji in Italiji. Konec maja je Grand predstavil svoj predlog o tajnem subverzivnem delovanju, ki naj bi vključevalo sabotaže in posebno propagando, pa naslonitev na nasprotnike nacističnega režima v Nemčiji (omenjeni so bili komunisti) in doživel odobravanje; sicer so v SIS/MI6 poudarjali, da morajo biti v času miru izjemno previdni, saj se je na vsak način potrebno izogibati diplomatskim incidentom. Sekcija je nadaljevala z delom, torej z iskanjem vsakršne možnosti za napad na potencialne sovražnike brez uporabe klasičnih vojaških sil. Do spomladi 1939 je njeno vodstvo štelo le nekaj ljudi, nato se je število sodelavcev večalo, tudi po nekaterih državah. Vsekakor je prvo leto minilo predvsem v okviru vzpostavitve dela. Prvo direktivo glede delovanja na terenu je Sekcija D prejela maja 1939, in sicer naj sabotira naftna polja v Romuniji. Kljub neuspehu se je Sekcija s tem trudila še naslednji dve leti – a ponovno zaman.³³

Zamisel o drugi agenciji, *General Staff (Research)* s kratico GS(R), nato *Mili-*

³¹ Francis Harry Hinsley et al., *British Intelligence in the Second World War. Its Influence on Strategy and Operations*. Volume One (London, 1979), str. 55–57. Glej tudi opombe 29, 30 in 32.

³² Poleg omenjenih del v prejšnjih treh opombah glej tudi Christopher Andrew, *Her Majesty's Secret Service. The Making of the British Intelligence Community* (New York, 1986), str. 376–411; Michael S. Goodman, *The Official History of the Joint Intelligence Committee*. Volume I: *From the Approach of the Second World War to the Suez Crisis* (London, 2016), str. 36–55.

³³ W.[William] J. M. Mackenzie, *The Secret History of SOE: The Special Operations Executive 1940–1945* (London, 2000), str. 4–5, 12–37 (dalje: Mackenzie, *The Secret History*); M.[Michael] R. D. Foot, *SOE. An Outline History of the Special Operations Executive 1940–1946* (London, 1999), str. 4–25 (dalje: Foot, *SOE*); David Stafford, *Britain and European Resistance 1940–1945. A survey of the Special Operations Executive, with Documents* (London, Basingstoke, 1980), str. 19–23 (dalje: Stafford, *Britain and European Resistance*); Nigel West, *Secret War. The Story of SOE, Britain's Wartime Sabotage Organisation* (London et al., 1992), str. 9, datira začetek Sekcije D marca 1938.

tary Intelligence Research Branch, ki jo poznamo kot MI(R), je izhajala iz splošnih direktiv Vojnega ministrstva z dne 9. marca 1938 o potrebi po manjši sekciji, ki bi raziskovala nove tehnike nerednega oz. tudi gverilskega vojskovanja. Prvo konkretnejše delovanje se je tu nato začelo decembra 1938, ko je na čelo sekcije prišel polkovnik John Holland. Prejel je podporo britanskih oblasti in sekcija je z aprilom 1939 postala aktivnejša. Poleg omenjenega raziskovanja je začela vzdrževati stike s predstavniki nekaterih držav, ki so že bile pod nacisti ali pa so to tvegale, predvsem s Čehi in Poljaki, kakor tudi z večino balkanskih držav, pa tudi s Kitajci.³⁴

Na Zunanjem ministrstvu so po anšlusu začeli razmišljati, ali bi ponovno vzpostavili učinkovit sistem propagande, kot ga je med letoma 1917–1918 uspešno vodil Alfred Harmsworth (Lord Northcliffe), ko je pripomogel k zmanjšanju morale v nemški vojski. Skepse v okviru nekaterih ministrstev ni manjkalo in niti Chamberlainov krog nekaj mesecev ni kazal večjega poslušanja, dokler se po Münchenski krizi ni odločil, da je na področju "vojne besed" vendarle potrebno nekaj ukreniti. Prava oseba za nov izziv je bil Kanadčan Campbell Stuart, glavni urednik časopisa *The Times*, tudi sam aktiven na področju propagande med prvo svetovno vojno. Nova služba, za katero so uporabljali ime *Campbell Stuart's Organization* (CS) ali pa, glede na njeno lokacijo v eni izmed londonskih četrti, *Electra House* (EH), bi se morala ukvarjati s tajno oziroma "čisto in umazano" propagando in tako parirati dotedanji premoči nacistične propagande ministra Josepha Goebbelsa. Stuartu je uspelo zbrati nekaj sposobnih novinarjev, a se je že v kratkem izkazalo, da so odnosi s Sekcijo D in MI(R) na eni in EH na drugi strani problematični (značilni so bili tudi vsa leta vojna). Agencija za posebno propagando je tudi najprej odgovarjala Ministrstvu za informiranje (*Ministry of Information*), sredi oktobra 1939 so jo premestili v Zunanje ministrstvo, junija 1940 pa je ponovno prešla pod informacijski resor. Pravzaprav se je pravo delovanje začelo septembra 1939, se pravi na začetku vojne. Medtem je tedanji najsodobnejši sistem informiranja, se pravi radio – torej britanska javna postaja *British Broadcasting Corporation* (BBC) – začel s eter pošiljati propagando proti silam osi že januarja 1938.³⁵

Prvi stik med Sekcijo D in MI(R) je potekal 20. marca 1939, sledili so poskusi koordinacije obeh agencij, kar pa ni bilo enostavno. Pravi mejnik je nato

³⁴ Mackenzie, *The Secret History*, str. 7–11, 38–55; Foot, *SOE*, str. 6–17; Stafford, *Britain and European Resistance*, str. 19.

³⁵ David Garnett, *The Secret History of PWE. The Political Warfare Executive 1939–1945* (London, 2002), str. 2–33 (dalje: Garnett, *The Secret History of PWE*); Charles Cruickshank, *The Fourth Arm. Psychological Warfare 1938–1945* (Oxford, 1981), str. 16–21; Michael Stenton, *Radio London and Resistance in Occupied Europe. British Political Warfare 1939–1943* (Oxford, 2000), str. 5–12; Stanley Newcourt-Nowodworski, *Black Propaganda in the Second World War* (Stroud, 2005), str. 55–64; Mackenzie, *The Secret History*, str. 5–7; Foot, *SOE*, str. 3–5; Stafford, *Britain and European Resistance*, str. 20–21.

predstavljal Churchillov prihod na čelo vlade maja 1940. Odločno se je zavzel za posodobitev ter večjo učinkovitost obveščevalne dejavnosti in dal pobudo za ustanovitev nove službe. Predvsem ga je zanimalo konkretno delovanje na terenu, propagandi je prisojal precej manjšo vlogo. Julija 1940 so obe agenciji za posebne operacije, D in MI(R), združili v *Special Operations 2* (SO2), in sicer z nalogo netenja in nato koordiniranja upora v zasedenih državah. 4. septembra 1941 so jo preimenovali v znano Upravo za posebne operacije, *Special Operations Executive* (SOE), ki je prešla pod Ministrstvo za ekonomsko bojevanje (*Ministry of Economic Warfare*). Na začetku bi v novo službo morali vključiti tudi agencijo za propagando EH – slednjo so poleti 1940 preimenovali v *Special Operations 1* (SO1) – a so jo po hudih sporih med vodstvom SO2 in britanskim Ministrstvom za informiranje avgusta 1941 preusmerili v organizacijo *Political Warfare Executive* (PWE), ki je ponovno prešla pod Zunanje ministrstvo. Tretjo sekcijo – *Special Operations 3* (SO3), ki naj bi prevzela nadzor nad načrtovanjem, so kmalu ukinili. SOE in PWE sta se nato močno razvili in delovali vsa leta vojne.³⁶

Geopolitični pomen Slovencev po anšlusu in problem nacistične penetracije v luči britanskih diplomatov v Jugoslaviji

Čeprav so bili Britanci med prvo svetovno vojno in po njenem koncu na tekočem o slovenskih razmerah,³⁷ so bili v obdobju med obema vojnama očitno za Slovence relativno zainteresirani. Da je bil do tedaj zanje slovenski prostor manj pomemben, dokazuje tudi primerjava s tem, kdaj so Britanci odprli svoj konzulat v "bližini", v Trstu. Po podatkih obsežne študije o konzulatih v tržaškem mestu so namreč Britanci svojega, ki je bil odgovoren za celotno primorsko območje, tukaj odprli prvič že leta 1774. Po prvi svetovni vojni so ga ponovno aktivirali marca 1919, deloval pa je do junija 1940, ko je Italija napovedala vojno Veliki Britaniji.³⁸ Leta 1932 so nekateri britanski diplomati v Jugoslaviji tudi prvič izpostavili vprašanje, ali bi Velika Britanija odprla podkonzulat v Ljubljani, a predlog ni bil sprejet.³⁹ Na novo priložnost je bilo treba počakati, ko je anšlus razmere bistveno spremenil, saj se je geopolitični pomen slovenskega območja znatno povečal: Dravska banovina se je namreč izmed vseh jugoslo-

³⁶ Podrobneje literatura, ki je omenjena v opombah 33 in 35.

³⁷ Gorazd Bajc, "Diplomacija Velike Britanije in Slovenci v času nastajanja Jugoslovanske države", v: *Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev*, ur. Andrej Rahten in Janez Šumrada (Loka pri Mengšu–Ljubljana, 2011), str. 99–156.

³⁸ Aldo Colleoni, *Il ruolo geopolitico dei consoli a Trieste dal 1732 al 2006* (Trieste, 2006), str. 561, 571–572, 576, 578.

³⁹ TNA FO 369/2517 K 7709/5831/292, Campbell, Belgrade to Scott, FO (58/11/38), 16. 6. 1938, str. 2.

Banovine v Kraljevini Jugoslaviji. Dravska (se pravi slovensko območje) je neposredno mejila z Avstrijo in po anšlusu na Tretji rajh (Wikimedia Commons)

vanskih okrajev znašla najbližje Tretjemu rajhu.

Po usodnem marcu 1938 so se debate o konzulatu v Ljubljani oziroma, da bi tu najprej postavili kariernega podkonzula, začele relativno zgodaj, 4. maja 1938. Jasno je bilo, da so se novih razmer v Sloveniji najprej zavedali britanski diplomati v Jugoslaviji, med tem ko so bili v Londonu nekaj časa skeptični. Vprašanje namreč ni bilo enostavno. Interno se je v *Foreign Officeu* tudi razvila živahna debata, ki jo je vredno pobliže spoznati, saj vsebuje nekatere ključne elemente za razumevanje po eni strani dotedanjega skromnega pomena slovenskega prostora za britansko diplomacijo, po drugi pa, kako je anšlus postal zadeva na glavo, istočasno pa slovenski prostor v ospredje.

Četrtega v mesecu je torej konzul Terence C. Rapp iz Zagreba svojemu veleposlaniku v Beograd, Ronaldu Hughu Campbellu, predlagal, da bi v Ljubljani vzpostavili mesto konzularnega predstavnika. Osebnostno se je namreč prepričal v potrebo take izbire, tudi zaradi velike naklonjenosti Slovencev. Pomenljiv je naslednji del njegovega pisma:

I have as a consequence gained a strong impression that the whole situation of Slovenia has so far changes as a result of the disappearance of Austria as an independent state that it is now extremely desirable that developments should be watched with considerable care. /.../ in the course of my short stay I found the authorities

*and others very anxious to be helpful and informative.*⁴⁰

Ali je Rapp že tedaj razmišljal o možnosti, da bi lahko Britanci sodelovali s Slovenci na področju tajnega delovanja, nam ni še znano. Lahko tudi sklepamo, da nadrejenemu ni želel ali pa ni smel neposredno posredovati tako občutljivih informacij. Vsekakor so bili v Rappovem pismu prisotni tudi drugi elementi o geopolitični vlogi slovenskega območja, na katere moramo biti pozorni. Poleg ofenzivnega delovanja, ki so ga nekateri krogi kaj kmalu začeli izvajati in jih bomo v nadaljevanju podrobneje spoznali, je bila pomembna tudi defenzivna vloga Slovenije proti nacistični penetraciji. Rapp je namreč tako razlagal – in vredno je poudariti, da so prejemniki v Londonu spodnji stavek posebej in dvojno podčrtali:

*It would moreover, I have reason to believe, be welcomed by the authorities as well as by many other people in Ljubljana to whom it would be a gratifying proof of our interest in Slovenia and it would also tend to encourage resistance to German penetration.*⁴¹

Rapp je torej predlagal naslednje:

*For several reasons it would, I think, be necessary to envisage the appointment of a career vice consul in preference to an honorary officer.*⁴²

Rapp je tudi opozoril na to, da velik problem predstavlja pomanjkanje primernih kandidatov. Predstavnik bi vsekakor prvenstveno moral delovati na političnem področju in se manj ukvarjati z ekonomskimi vprašanji, čeravno bi njegova prisotnost bila pomembna tudi glede te problematike. Moral bi tudi bistveno okrepiti delovanje dveh anglofilskih združenj v Ljubljani in Mariboru. Tedaj so bili v Ljubljani, kot je nadaljeval Rapp, že štiri konzularna predstavništva, in sicer: italijanski generalni konzul, konzul Francije (druge kategorije),

⁴⁰ "Posledično sem pridobil močan vtis, da se je celotna situacija v Sloveniji zaradi izginotja Avstrije kot neodvisne države spremenila, in da je sedaj izjemno zaželeno, da je treba razvoj skrbno spremljati. /.../ v času mojega kratkega bivanja sem ugotovil, da so oblasti in drugi zelo nestrpni, da bi nam pomagali in da bi bili koristni v informiranju." (TNA FO 369/2517 K 5831/5831/292, Rapp, Zagreb to Campbell, Belgrade (No. 8, Confidential), 4. 5. 1938, str. 1).

⁴¹ "Poleg tega imam razlog, da verjamem, da bi bil sprejet s strani oblasti in več drugih oseb v Ljubljani, za katere bi to bil atraktiven dokaz našega interesa v Sloveniji in prav tako bi se nagibali k spodbujanju odpora proti nemški penetraciji." (TNA FO 369/2517 K 5831/5831/292, Rapp, Zagreb to Campbell, Belgrade (No. 8, Confidential), 4. 5. 1938, str. 2).

⁴² "Iz več razlogov menim, da bi bilo treba predvideti imenovanje kariernega podkonzula, kar bi imelo prednost pred honorarnim častnikom." (TNA FO 369/2517 K 5831/5831/292, Rapp, Zagreb to Campbell, Belgrade (No. 8, Confidential), 4. 5. 1938, str. 2).

češki konzul in bivši generalni konzul Avstrije, ki je postal podrejen generalnemu konzulatu Nemčije v Zagrebu; obenem je na tem prostoru pet ali šest honorarnih konzulov različnih držav. Francoski konzul se je Rappu zdel dobro na tekočem glede obsega in metod nemške penetracije. Rapp je tudi svetoval, da britanski podkonzul ne bi bil premlad, saj bi tako lahko lažje pridobil zaupanje Slovencev, hkrati pa bi moral obvladati nemški jezik. Pogoji zanj bi bili dobri, tudi stroškov bi imeli malo.⁴³ Iz Beograda je Campbell čez nekaj dni ministru za zunanje zadeve Velike Britanije preposlal kopijo omenjenega pisma in kolega iz konzulata v Zagrebu povsem podrl. Dodal je, da je o tem tudi sam razmišljal od marca dalje,⁴⁴ se pravi odkar je Nemčiji uspel anšlus.

V nasprotju s pričakovani so bila mnenja v *Foreign Officeu* nasprotna predlogu,⁴⁵ tako da so 28. maja iz Londona Campbellu sporočili odločitev, da se s predlogom ne strinjajo. Sklicevali so se na samo pisanje Rappa, češ da bi bilo možno spoznati razmere z mesečnimi obiski, ki bi trajali nekaj dni; podobno so delovali leta 1932. V Londonu so priznali, da jim ni bilo čisto jasno, kako vzpostaviti neko konzularno mesto v kraju, kot je Ljubljana, saj s podobnimi območji niso imeli dobrih izkušenj.⁴⁶ To je posredni dokaz, da vsaj del britanske diplomacije ni vedel, kako obvladovati slovenskih razmer, najverjetneje, ker so mu bile bolj tuje.

Rapp je maja 1938 res obiskal Slovenijo in podal mnenje o politični vlogi Slovencev v jugoslovanskih vladah, in sicer, da zaradi srbsko-hrvaškega spora poskušajo čim več doseči. Če bi prišlo do pomiritve med Srbi in Hrvati, bi se njihov pomen močno zmanjšal, "če ne upoštevamo nemškega problema", kot je zapisala Jerca Vodušek Starič.⁴⁷ Očitno je bilo mišljeno ravno vprašanje novih razmer zaradi nacističnega posega v Avstriji. Če izhajamo iz pisanja Dušana Bibra,⁴⁸ je britanski konzul iz Zagreba po anšlusu (čeprav ni povsem jasno, kdaj) tudi analiziral nevarnost nemške penetracije na Slovenskem. Britanci so bili torej o razmerah na tem delu Jugoslavije kaj kmalu obveščeni, na primer tudi o tem, da se je situacija slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem poslabšala in da se bo po vsej verjetnosti v prihodnje še bolj.⁴⁹

⁴³ TNA FO 369/2517 K 5831/5831/292, Rapp, Zagreb to Campbell, Belgrade (No. 8, Confidential), 4. 5. 1938, str. 2–4.

⁴⁴ TNA FO 369/2517 K 5831/5831/292, Campbell, Belgrade to Halifax (No. 103, 58/9/38), 9. 5. 1938.

⁴⁵ TNA FO 369/2517 K 5831/5831/292, FO Minute, 12. in 17. 5. 1938.

⁴⁶ TNA FO 369/2517 K 5831/5831/292, Scott, FO to Campbell, Belgrade, 28. 5. 1938.

⁴⁷ Jerca Vodušek Starič, *Slovenski špijoni in SOE 1938–1942* (Ljubljana, 2002), str. 118–119 (dalje: Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*).

⁴⁸ Dušan Biber, "Britanska diplomatska poročila o nemški manjšini v Jugoslaviji v letih 1933–1945", *Prispevki za novejšo zgodovino* 35 (1995), št. 1–2, str. 98–99 (dalje: Biber, "Britanska diplomatska poročila o nemški manjšini").

⁴⁹ TNA FO 371/22321 R 3419/3419/3, Mack, Vienna to Halifax (No. 89), 25. 3. 1938; FO Minute, 31. 3. 1938.

Campbell se ni dal. Svoj pogled je Londonu dodatno argumentiral v kar sedem strani dolgem pismu. Najbolj relevantni poudarki so bili, da so razmere na Hrvaškem in v Sloveniji zelo različne od tega, kar so pred leti spoznavali konzuli iz Zagreba. Bil je očitno jezen na kolege. Razmere v Sloveniji po anšlusu je ocenil na sledeč način:

All I will say is that I consider conditions there to be so uncertain and so important both from the internal and external points of view, as to make it worth while for us to have the most accurate reports on them that can be got.⁵⁰

Veleposlanik je tudi menil, da Rappu ne bi uspelo stalno obiskovati Ljubljane, drugih krajev Slovenije pa sploh ne. Obenem leta 1932 ni bilo veliko dela na področju kulture, medtem ko je bil leta 1938 že aktiven *British Council*, kar je konzula dodatno zaposlovalo. Stalni obiski bi vzbudili tudi veliko pozornosti – je nadaljeval Campbell – ter se strinjal z Rappom, da bi bilo vredno dati Slovencem dokaz, da se zanimajo zanje. Menil je, da bi bilo veliko bolje odpreti podkonzulat v Ljubljani, kot pa konzulat v Zagrebu spremeniti v generalnega. Zagovarjal je aktivno udeležbo med Slovenci in podčrtal, da bi moral biti kandidat, ki bi bil sposoben preprečiti predviden porast nemške propagande in vpliva, na nivoju. Tedanja britanska prisotnost v Ljubljani je bila namreč zelo skromna. Da bi ponovno poudaril, kateri razlog je pravi za njegov angažma, je zapisal naslednje:

/.../ the 'Anschluss' has created an entirely new situation; that one of the most important questions in Europe to-day is whether or not the Yugoslavs will succeed in resisting German domination; that Slovenia, being on the frontier, will bear the first shock of German penetration; and that it is important for the Foreign Office to have early, accurate and full information of what is going on there, such as can hardly be supplied by a consular officer residing in Zagreb.⁵¹

V *Foreign Office* se niso pustili prepričati. Osebnost se je eden izmed funkcionarjev, David Scott, tudi pogovoril z Rappom in leta je priznal, da bi, če

⁵⁰ "Vse kar lahko rečem, je to, da tam razmere ocenjujem kot tako negotove in tako pomembne, bodisi zaradi notranjih kot zunanjih vidikov, da bi bilo o njih vredno prejemati čim natančnejša poročila." (TNA FO 369/2517 K 7709/5831/292, Campbell, Belgrade to Scott, FO (58/11/38), 16. 6. 1938, str. 2–3).

⁵¹ "/.../ 'anšlus' je ustvaril povsem nov položaj; da je danes najpomembnejše vprašanje v Evropi, ali bo Jugoslovanom uspelo nasprotovati nemški dominaciji ali pa jim ne bo; da bi Slovenija, ki je na meji, nosila prvi šok nemškega prodora; in da je za Zunanje ministrstvo pomembno, da ima zgodnje, natančne in popolne informacije o tem, kaj se tam dogaja, kar bi težko priskrbel konzularni uradnik s stalnim prebivališčem v Zagrebu." (TNA FO 369/2517 K 7709/5831/292, Campbell, Belgrade to Scott, FO (58/11/38), 16. 6. 1938, str. 6–7).

bi prejel nekaj pomoči, lahko osebno sledil razmeram v Sloveniji. Zadoščalo bi namreč nekaj denarja (50 £ letno), da bi vzdrževal stike s Slovenijo, enega izmed njegovih sodelavcev, ki je bil do tedaj polovično zaposlen, pa bi polno zaposlili.⁵² Sta bila Campbell in Rapp popolnoma v sozvočju? Nimamo dovolj elementov, da bi lahko trdili, da je slednji želel izrabiti priložnost, da bi "svojo ceno dvignil".

Kljub vsemu Campbell ni popustil in konec junija 1938 sporočil v London, kako je ban v Ljubljani (torej Marko Natlečen) preko posrednika izrazil veliko upanje, da bi Britanci odprli svoj konzulat v Ljubljani. Ban se je nato z britanskim predstavnikom Stenbockom kljub številnim obveznostim tudi osebno srečal in ponovil pričakovanje, da si tega želijo tudi jugoslovanske oblasti.⁵³ London je nadaljeval s svojo linijo in razlagal, da bi poskusili z Rappovim predlogom, da bi slednji zaradi anšlusa pokrival razmere v Sloveniji. Tudi *Southern Department* (Južni oddelek *Foreign Officea*, odgovoren za Balkan) je bil prepričan, da je konzul iz Zagreba do takrat dobro opravil svoje delo glede Slovenije, vsekakor pa so se v britanski prestolnici "salomonsko" odločili, da poskusijo s tako rešitvijo šest mesecev in da bodo nato ponovno vzeli v pretres Campbellov predlog; iz ročno pisanih komentarjev funkcionarjev Zunanjega ministrstva je vsekakor že jasno, da so na veleposlanikova prizadevanja gledali s simpatijo. Scott je tedaj upal, da bo ban Dravske banovine zadovoljen s povečanim obiskom Slovenije s strani Rappa pa tudi predstavnikov iz veleposlaništva. Ob tem je menil, da bi odprtje konzularnega predstavništva na tem manjšem predelu zraven nemške meje vzbudilo še večje zanimanje kot Rappova potovanja.⁵⁴ Naposled so na veleposlaništvu v Beogradu ne ravno navdušeno sprejeli kompromis.⁵⁵

Minilo ni le šest mesecev, ampak skoraj leto dni, a zamisel o predstavništvu v Ljubljani se ni premaknila z mrtve točke. Med tem časom je Rapp nekajkrat obiskal Slovenijo. Marca 1939 je ponovno opozoril na nacistično dejavnost, ki je bila zelo močna in postajala nevarna tudi na avstrijskem Koroškem.⁵⁶ Kmalu za njim je Campbell ponovno opozoril nadrejene, da so Nemci zelo aktivni v Sloveniji, pa tudi na Hrvaškem.⁵⁷ Na splošno so tedaj predstavniki Londona iz Jugoslavije opozarjali na nemško manjšino v Sloveniji (pa tudi v Vojvodini),

⁵² TNA FO 369/2517 K 7811/5831/292, FO Minute, Scott, 21. 6. 1938.

⁵³ TNA FO 369/2517 K 7867/5831/292, Campbell, Belgrade to Scott (No. 44), 25. 6. 1938.

⁵⁴ TNA FO 369/2517 K 7867/5831/292, Scott, FO to Campbell, Belgrade, 19. 7. 1938; FO Minute, 30. 6., 5. in 6. 7. 1938, idr.; Scott, FO to Rapp, 19. 7. 1938.

⁵⁵ TNA FO 369/2517 K 9468/5831/292, Shone, Belgrade to Scott, FO, 26. 7. 1938.

⁵⁶ TNA FO 371/23886 R 1934/1032/92, Campbell, Belgrade (No. 45, Confidential), 19. 3. 1939 [ki prepošilja poročilo Rapp, Zagreb to Shone, Belgrade (Confidential), 18. 3. 1939, ter Rapp, Zagreb to Campbell, Belgrade (No. 1), 18. 3. 1939] (tudi v: Avramovski, *Britanci/3*, dok. 15 in 16, str. 84–86).

⁵⁷ Campbell, Belgrade to Halifax (No. 54), 23. 3. 1939, v: *DBFP*, Series III, Vol. IV, 1939, No. 379, str. 352.

predvsem zaradi njene iredentistične nastrojenosti.⁵⁸ Pravzaprav so ponovili podobne podatke, ki so jih zbrali že jeseni 1938, ko so ocenjevali, da je v Jugoslaviji med 600.000 in 700.000 pripadnikov nemške manjšine, od katerih sta bili najpomembnejši skupnosti v Vojvodini in Sloveniji. Tu naj bi jih bilo kakih 70.000. Na meji z Avstrijo je bila njihova nacionalna zavest še posebej izrazita, tako je posledično na tem mestu nacionalsocialistična doktrina padla na plodna tla, oblasti pa so bile večkrat prisiljene izvajati represijo. Glede varnosti države – so zaključili – sicer niso predstavljali grožnje, v prihodnje pa bi jo lahko.⁵⁹

Naslednje dokumente, ki smo jih dobili o diskusijah o odprtju konzulata na Slovenskem, so nam pokazale, da so leto dni po omenjenem predlogu, torej maja 1939, na Zunanjem ministrstvu prejeli informacije s strani gospe Elisabeth Wiskemann, ki se je osebno prepričala, kako se v Sloveniji sprašujejo, zakaj Britanci konzulata ne odprejo tudi pri njih, saj je med tem postalo nemško konzularno predstavništvo v Ljubljani nadvse aktivno ter številno in ravno tako v Mariboru.⁶⁰ Kot vemo so nacisti tu svoj konzulat ustanovili sredi marca 1939, po tem, ko so ga predstavniki štajerskih Nemcev predlagali že junija 1938. Kot je pisal Dušan Biber v svojem še zmerom temeljnem delu o Nemcih in nacizmu v predvojni Jugoslaviji,⁶¹ je postalo mariborsko diplomatsko predstavništvo obenem eno izmed najpomembnejših oporišč nemške obveščevalne dejavnosti na Slovenskem, na splošno pa je bila na Štajerskem nacistična propaganda nadvse aktivna. O tem so se Britanci tudi posebej seznanili in jim je bilo vsaj od polovice leta 1939 že dovolj jasno, da Nemci na severu – torej na Slovenskem – zelo aktivno pripravljajo teren, da bi lahko v vsakem trenutku izvali incidente in tako imeli povod za poseg. Italijani so medtem bili zelo aktivni glede ustvarjanja napetih razmer na Kosovu in Makedoniji.⁶² Veliko oporo je nemška stran imela v vodstvu njihove manjšine v Sloveniji (in Vojvodini), še toliko bolj od začetka avgusta 1939, saj je prešlo popolnoma v roke privržencem nacizma. Malo pred tem so odprli tudi konzularno predstavništvo v Mariboru, kar so v dokumentih posebej podčrtali britanski diplomati v Beogradu.⁶³

Ponovno se je torej pojavil problem konzulata Velike Britanije v Ljubljani. Na pisanje gospe Wiskemann so v *Foreign Officeu*, v okviru *Southern Depart-*

⁵⁸ Campbell to Halifax (No. 61): Yugoslavia, Annual Report 1938, 28. 3. 1939, v: Jarman, *YPD/3*, str. 72.

⁵⁹ TNA FO 371/22473 R 8931/74/92, British Legation Belgrade to Southern Department, FO (G.P. 11/38), 6. 11. 1938: Intelligence Report [str. 7–8, 21].

⁶⁰ TNA FO 369/2550 K 6245/6245/292, Wiskemann to Warner, FO, 12. 5. 1939.

⁶¹ Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 150–152.

⁶² Campbell, Beograd za Halifax (Br. 119, Strogo poveljivo), 5. 6. 1939, v: Avramovski, *Britanci/3*, dok. 49, str. 138–140.

⁶³ Shone, Beograd za Halifax (Br. 176, Poveljivo), 11. 8. 1939, v: Avramovski, *Britanci/3*, dok. 79, str. 213–216.

menta, priznali, da tu razmer očitno ne bodo uspeli obvladovati kljub do tedaj dobro opravljenem delu konzula Rappa. Njihova ocena o nacistični prisotnosti na slovenskem območju je seveda vredna naše pozornosti:

*/.../ in Slovenia a few miles from the German frontier (in districts like South Styria and South Carintbia) which are full of Germans, on a scale comparable to the Reich.*⁶⁴

Vsekakor so v Južnem oddelku opozarjali, da bi vzpostavitev kariernega konzularnega mesta lahko nekateri v Sloveniji izrabili v poskusih separatizma. Na podobno nevarnost so opozarjali glede Hrvaške. Nazadnje so menili, da bi lahko svoje gledanje na Slovenijo ponovno pretehtali.⁶⁵ Iz konteksta je povsem jasno, da se je zaključek nanašal ravno na vprašanje konzularnega predstavništva v Ljubljani. Da pa so se zavedali tveganja, kako bi lahko na lokalni ravni vsaj nekateri izrabili priložnost za notranjepolitične spremembe, nas niti ne sme pretirano čuditi; tedaj se je predvsem SLS poskušala odmikati od jugoslovanskega/beograjskega centralizma.

Julija 1939 so iz britanske ambasade v Beogradu ponovno opozorili, da žal Rappova prizadevanja ne morejo zadoščati: njegova poročanja z občasnih obiskov Slovenije so sicer bila zanimiva, dvomili pa so, da mu bo uspelo ustrezno kriti ta del države – odprtje predstavništva v Ljubljani je torej neobhodno potrebno. Sicer so želeli najprej govoriti z Rappom, kateremu naj bi v Londonu še naprej nudili dodatno finančno pomoč, da bi lahko pokrival razmere v Sloveniji. Hkrati so se na veleposlaništvu angažirali, da bi britanska diplomacija poskrbela za konzularno predstavništvo tudi v Skopju. Italija je namreč že izvedla zasedbo Albanije in Britanci so na tem delu Jugoslavije potrebovali prejemati verodostojne informacije.⁶⁶ Kaže, da v Londonu niso imeli zadržkov, vendar je bil problem v pomanjkanju primernih kandidatov bodisi za Ljubljano kot Skopje. Razmišljali so, da bi morda postavili kakega upokojenega oficirja vojske, ki bi moral govoriti enega izmed slovanskih jezikov in bi se čim prej začel učiti lokalnih jezikov ("*local dialect*" sic.).⁶⁷

Veleposlaništvo Velike Britanije v jugoslovanski prestolnici je vztrajalo na svojem. Na začetku avgusta 1939 je razlagalo, da je Rapp v Sloveniji vzpostavil več koristnih kontaktov, nima pa dovolj časa, da bi jih uporabil. Obenem

⁶⁴ "/.../ v Sloveniji nekaj milj od nemške meje (v okrožjih kot sta južna Štajerska in južna Koroška), je polno Nemcev, primerljivo kot jih je v Rajhu." (TNA FO 369/2550 K 6245/6245/292, FO Minute, 18. 5. 1939).

⁶⁵ TNA FO 369/2550 K 6245/6245/292, FO Minute, 18. 5. 1939.

⁶⁶ TNA FO 369/2550 K 9696/6245/292, Shone, Belgrade to Scott, FO, 24. 7. 1939.

⁶⁷ TNA FO 369/2550 K 9696/6245/292, FO Minute, 3. 8. 1939.

se je delo na konzulatu v Zagrebu zelo povečalo, predvsem zaradi dejavnosti *British Councila*, kar je pomenilo, da je bil Rapp torej še bolj zaseden. Na veleposlaništvu so prišli do naslednjega zaključka: najbolje bi bilo postaviti novega podkonzula v Zagrebu, ki bi prevzel del Rappovih poslov, in najeti eno ali dve sobi v Ljubljani, kjer bi imeli dan ali dva na teden odprt svoj sedež, kamor bi lahko tudi Rapp občasno zahajal. Tak podkonzulat v Ljubljani ne bi predstavljal velikih stroškov, vsekakor pa bi ohranili večjo dotacijo za Rappa. Ker so predvidevali, da naj bi v kratkem prišlo do rešitve hrvaškega vprašanja (kar se je v resnici zgodilo 26. avgusta 1939 z dogovorom Cvetković-Maček), naj bi se tudi pomen Zagreba povečal in bi tako osebje imelo še manj časa za kaj drugega.⁶⁸ Iz *Foreign Officea* so Campbellu sporočili, da žal na razpolago nimajo nobene ne-karijerne osebe. Sicer je bil primerni ne-profesionalni podkonzul za Zagreb že napredek.⁶⁹

Dne 16. septembra 1939 so Britanci naposled sprejeli odločitev povečati število osebja na konzulatu v Zagrebu, da bi lahko poročali o političnih in ekonomskih razmerah v Sloveniji. Kazalo je, da ponovno niso želeli ustreči Campbellu, ki je želel kariernega podkonzula za Ljubljano (in v Makedoniji). Tokrat je moral poseči sam zunanji minister Halifax, ki je po eni strani zavrnil ponovno izpostavljeni predlog, češ da je takih prošenj *Foreign Office* prejemal od marsikod, po drugi strani pa je dodal, da bi lahko poskusili s kakim ne-kariernim oficirjem. Poudaril je tudi, da so se v zadnjih dveh tednih razmere radikalno spremenile: Zagreb je zaradi dogovora med Hrvati in Srbi pridobil na pomenu, začetek vojne z Nemčijo pa je tudi pomenil, da je jugoslovansko-nemška meja v Sloveniji pomembna točka za pridobivanje informacij o Nemčiji. Iz Londona so tako razlagali:

*The political agreement between the Serbs and the Croats has much increased the political importance of Zagreb and given a more autonomous position to both Croatia and Slovenia, and the outbreak of war with Germany has made the Yugoslav-German frontier in Slovenia an important point for gleaning information about conditions in Germany and for keeping a watch on the trade and other relations between Yugoslavia and the enemy.*⁷⁰

Od septembra 1939 so v britanskih krogih dalje tekle diskusije glede

⁶⁸ TNA FO 369/2550 K 10580/6245/292, Shone, Belgrade to Scott, FO, 9. 8. 1939.

⁶⁹ TNA FO 369/2550 K 10580/6245/292, FO to Campbell, Belgrade (No. 250), 15. 9. 1939.

⁷⁰ "Politični dogovor med Srbi in Hrvati je močno povečal politični pomen Zagreba in dal bolj samostojni položaj tako Hrvaški kot Sloveniji, obenem je z izbruhom vojne z Nemčijo postala jugoslovansko-nemška meja v Sloveniji pomembna točka za pridobivanje informacij o pogojih v Nemčiji in za nadzor nad trgovino in drugimi odnosi med Jugoslavijo in sovražnikom." (TNA FO 369/2550 K 10580/6245/292, Scott, FO to Secretary to the Treasury, 16. 9. 1939).

možnosti povečanja konzularnega predstavnštva v Zagrebu in Skopju.⁷¹ 25. v mesecu je veleposlanik iz Beograda naposled predlagal Trevorja Jamesa Glanvillea, ki naj bi prvenstveno sledil v zakulisju glede poročanja o ekonomski vojni ("*Economic War Reporting*"). Za Glanvillea se je zavzel tudi Rapp.⁷² V Londonu so se s predlogom strinjali.⁷³ Bil je pravi človek, saj je bil eden izmed najspособnejših pripadnikov britanske *intelligence* na Hrvaškem in Slovenskem.⁷⁴ Iz dokumentov ni jasno, ali je bila britanskim diplomatskim predstavnikom tedaj že poznana prava narava dela novega kandidata. Sicer je bilo nekaj drugih kandidatov, ki pa niso ustrezali pričakovanjem.⁷⁵

Septembra 1939 se je hrvaški lider Vlatko Maček naposled osebno zavzel, da bi britansko predstavnštvo v Zagrebu povišali v generalni konzulat. Campbell je menil, da si Rapp kljub svoji mladosti to zasluži in *Foreign Office* je to tudi takoj sprejel. Določili so, da bo do formalne spremembe prišlo s prvim decembrom 1939.⁷⁶ Očitno so se v Londonu zavedali, da je bil sporazum Cvetković-Maček še kako pomemben in so tako Hrvatom želeli izkazati neko pozornost. To je hkrati pomenilo, da bi zagrebška izpostava britanske diplomacije imela še več dela in torej manj časa za Slovenijo. Kljub temu je Rapp še nekajkrat poročal iz Slovenije.⁷⁷ Vsa njegova poročila bo sicer v prihodnje potrebno podrobneje analizirati.

Britanci so naposled svoje konzularno predstavnštvo v Ljubljani odprli enkrat v letu 1940. Žal podrobnejših podatkov nismo uspeli izbrskati. Iz generične informacije v nekem sporočilu novega veleposlanika Velike Britanije v Beogradu, Ronalda Iana Capmbella, lahko vsaj sklepamo, da je deloval kar nekaj mesecev.⁷⁸ Taisti veleposlanik je aprila 1940 poročal, da ni ravno veliko političnih novic iz Slovenije, razen o aktivnosti notranjega ministra Korošca in njegovih posegov proti komunistom in tujim agentom. Veleposlanik je tudi

⁷¹ Podrobneje TNA FO 369/2550 K 12164/6245/292; K 12400/6245/292; K 13234/6245/292.

⁷² TNA FO 369/2550 K 12756/6245/292, Campbell, Belgrade to Halifax (No. 208, 143/32/39), 25. 9. 1939.

⁷³ TNA FO 369/2550 K 12756/6245/292, FO Minute, 2. 10. 1939; Scott, FO to Shone, Belgrade (No. 330, Confidential), 4. 10. 1939.

⁷⁴ Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*, str. 81; Gorazd Bajc, *Iz nevidnega na plan. Slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji* (Koper, 2002), str. 48 (dalje: Bajc, *Iz nevidnega na plan*).

⁷⁵ TNA FO 369/2550 K 14821/6245/292, Rapp, Zagreb to Urquhart, FO, 23. 10. 1939; cfr. K 16521/6245/292, Rapp, Zagreb to Hutcheon, FO, 20. 11. 1939; FO minute, 28. in 29. 11. 1939.

⁷⁶ TNA FO 369/2550 K 12133/12133/292, Campbell, Belgrade (No. 228), 19. 9. 1939; FO Minute, 20. 9. 1939; FO to Campbell, Belgrade (No. 275), 21. 9. 1939; K 16437/12665/292, Scott, FO to Shone, Belgrade, 9. 11. 1939; FO: List of Superintending Officers in H.M. Consular Services, 16. 11. 1939.

⁷⁷ Npr. Rapp, Zagreb za Shone, Beograd, 5. 11. 1939; Rapp, Zagreb za Shone, Beograd (Br. 28, Poverljivo), 9. 11. 1939, v: Avramovski, *Britanci/3*, dok. 103 in 117, str. 285–286, 327–330; cfr. Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*, str. 119–123.

⁷⁸ TNA FO 371/30238 R 816/816/92, Campbell, Belgrade (No. 191), 5. 2. 1941.

poudaril, da je v Jugoslaviji veliko nemških agentov, predvsem na Hrvaškem v Bosni in Sloveniji; samo tu naj bi jih bilo kar 300. Njihove aktivnosti (kot sicer tudi italijanske) so se povečale po začetku vojne. Na splošno so v Jugoslaviji podpirali komunistične demonstracije, ki pa niso imele večjega učinka. Na Slovenskem so se agenti opirali na pripadnike nemške manjšine.⁷⁹ Poleg zanimivih podatkov – predvsem o številu agentov na Slovenskem – lahko iz zapisanega sklepamo, da predstavnštva v Ljubljani spomladi še niso odprli.

Na začetku januarja 1941 so končno odprli pravi konzulat v slovenskem glavnem mestu in za konzula imenovali Leonarda C. Pettitta. Takoj so se sicer pojavile težave: beograjske oblasti so namreč doživljale močan pritisk s strani Nemčije in Italije, češ naj ga zaprejo, saj sta sili osi obtoževali, da konzulat posreduje eksploziv za atentate na nemškem in italijanskem ozemlju. Na jugoslovan-skem ministrstvu za zunanje zadeve so predlagali, naj Pettitta odpokličejo in na njegovo mesto postavijo podkonzula. Campbell ni bil navdušen nad jugoslo-vanskim predlogom in podal svojega, naj raje z zadevo zavlačujejo, s čimer so se v Londonu strinjali. Nadrejene je sicer spomnil, da se obtožbe verjetno nana-šajo na prejšnje obdobje, v zvezi s tajnim delovanjem, ki pa naj bi se končalo.⁸⁰

Ne sme nas presenetiti, da so se tedaj za Ljubljano zanimali tudi v vodstvu službe SOE, ki so na začetku leta 1941 zapisali naslednje pomenljive besede: *"/.../ Owing to increase of our work in Slovenia we have asked for the consulate at Ljubljana to be reestablished. /.../"*⁸¹ Kljub omenjenemu pritisku je na začetku februarja 1941 *Foreign Office* pokazal pripravljenost sprejeti, da bo podkonzul v Ljubljani pripadnik službe SO2. Na splošno je v strategijo Zunanjega ministr-stva spadala okrepitev konzularnih predstavništev na območjih blizu Italije, od koder je bilo pričakovati, da bodo prihajali poskusi mirnih rešitev oziroma, kot so jim pravili, *"peace feelers"*.⁸²

⁷⁹ Campbell to Halifax, FO (No. 133, Confidential), 4. 4. 1940, v: Jarman, *YPD/3*, str. 137–140. O nemški manjšini je naslednje leto pisal, da je postajala vedno močnejša, pravzaprav arogantna do Slovencev (Campbell, Beograd za FO (Br. 3), 14. 2. 1941, v: Avramovski, *Britanci/3*, dok. 279, str. 607); cfr. Biber, "Britanska diplomatska poročila o nemški manjšini", str. 99.

⁸⁰ TNA FO 371/30238 R 816/816/92, Campbell, Belgrade (No. 191), 5. 2. 1941; Campbell, Belgrade, (No. 192), 6. 2. 1941; R 1868/816/92, Campbell, Belgrade (No. 319), 27. 2. 1941; FO to Campbell (No. 283), 5. 3. 1941; cfr. Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*, str. 214.

⁸¹ *"/.../ Zaradi povečanja našega dela v Sloveniji smo zahtevali ponovno vzpostavitev konzulata v Ljubljani. /.../"* (TNA, fond Special Operations Executive (HS) 8/216, SOE Executive Committee, Weekly progress report, 2. 1. 1941, str. 7; cfr. TNA HS 8/195, A/D1 to C/D, Note on Meeting at FO, 20. 1. 1941, str. 3).

⁸² TNA HS 8/195, A/D1 to C/D, Note on Meeting at FO, 6. 2. 1941 (enako v: TNA HS 6/777).

Rezultati sodelovanja Slovencev z britansko *intelligence* pred zasedbo

Kdaj se je sodelovanje Slovencev z britanskimi tajnimi službami začelo, ne moremo z gotovostjo datirati. Velja vsekakor podčrtati dejstvo, da so aktivnosti, in med drugim tudi sabotaže, potekale v času, ko je bila Jugoslavija še nevtralna. Na splošno so bili v Jugoslaviji agenti Sekcije D, torej ene izmed predhodnic SOE, na začetku septembra že pripravljeni začeti s posebnim delovanjem,⁸³ druga sekcija za posebno delovanje, MI(R), pa v Jugoslaviji ni uspela razviti večjega obsega svojega dela, o agenciji za posebno propagando pa imamo le nekaj podatkov.

Kot je pred dobrimi 15. leti podrobneje pisala Jerca Vodušek Starič,⁸⁴ so bile vzpostavljene številne zveze, v Sloveniji v okviru liberalnih krogov, in sicer predvsem v Ljubljani, Mariboru, Celju in na Primorskem. Organizirali so ilegalne kanale za begunce, obveščevalne mreže, sabotaže, diverzije, tajne radijske postaje in skladišča orožja. Pomembno vlogo so seveda imeli britanski diplomati, določeno podporo ali kritje pa so nudile druge britanske izpostave, na primer podjetja, *British Council*, pomembne so bile tudi povezave s prostoizdarstvom idr.

Vsekakor smo do sedaj imeli, razen nekaterih izjem – predvsem študija Toneta Ferenc⁸⁵ – malo podatkov o konkretnih sabotažah in drugih akcijah s strani slovenske ilegale v korist britanske *intelligence* na predvečer napada na Jugoslavijo. Vedeli smo, da so dobili precej eksploziva in drugega materiala ter propagandno gradivo in da so spomladi 1940 uspešno izvedli nekaj akcij proti nemškim komunikacijam na železniških progah na jugu Avstrije in to še pred vstopom Jugoslavije v vojno. Glede sabotaž in subverzije na avstrijskem Koroškem je v zadnjih letih specialist Peter Pirker tudi prepričljivo prikazal,⁸⁶ da je tu potekalo sodelovanje med slovenskimi in avstrijskimi sodelavci britanskih služb.

Na razpolago imamo interne rekonstrukcije Sekcije D, v katerih se nahajajo statistike o pošiljkah pomoči protifašističnim skupinam. Poleg materiala, ki ga je sekcija namenila enotam za obrambo, centrom za urjenje in pomožnim

⁸³ TNA HS 7/202, Mission to General Mihailovic and conditions in Yugoslavia by Colonel S. W. Bailey: Yugoslavia, str. 1.

⁸⁴ Vodušek Starič, *Slovenki špijoni*.

⁸⁵ Tone Ferenc, *Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940* (Ljubljana, 1977) (dalje: Ferenc, *Akcije*).

⁸⁶ Npr. Peter Pirker, *Gegen das "Dritte Reich". Sabotage und transnationaler Widerstand in Österreich und Slovenien 1938–1940* (Klagenfurt, 2010); isti, "Transnational Resistance in the Alps-Adriatic-Area in 1939/40. On Subversive Border-Crossers, Historical Interpretations, and National Politics of the Past", *Acta Histriae* 20 (2012), št. 4, str. 765–788.

enotam, je največ pošiljk poslala za delovanje na Balkanu ter hkrati na Srednji/ Bližnji Vzhod, da bi od tam oskrbovali Balkan. Precej pošiljk je bilo namenjenih za skandinavske države, za Francijo in organizacije Poljakov ter Čehov, manj za Finsko, Nizozemsko, Španijo, še najmanj pa za Italijo, kamor je poslala le nekaj propagandnega gradiva. Sekcija D je pripravila tudi zemljevid velikih dimenzij, na katerem so označene sabotáže, količina poslane pomoči, kateri so glavni objekti, ki jih namerava sabotirati, ter posebne naloge.⁸⁷ Pošiljke pomoči so imele seveda namen vzpodbuditi sabotáže v zasedenih deželah.

Za Britance je bila obenem pomembna tudi protifašistična oziroma protinacistična propaganda. V Jugoslaviji so tiskali protifašistično in protinacistično propagandno gradivo in ga potem razdeljevali po Italiji in južni Nemčiji ter z njimi mdr. "preplavili" Beograd in druga večja srbska, hrvaška in slovenska mesta.⁸⁸ Slovenci so tudi na splošno po severni Italiji širili neresnične govoriče, ki jih je pripravljala britanska *intelligence*, in sicer s "šepetalno kampanjo".⁸⁹ Posebno vlogo v propagandi so imele oddaje postaje BBC, kjer so 15. septembra 1939 v okviru programa za Evropo pričeli z dnevnimi oddajami v slovenskem jeziku, in sicer dnevno 15 minut po nerednem urniku; 22. aprila 1941 so oddaje šle v eter po rednem urniku.⁹⁰ Poglobljenih raziskav o posebnem delovanju BBC-ja nimamo. Malo na primer vemo o tem, koliko so ljudje sploh poslušali "londonski" radio. Med redkimi podatki je poročanje britanskega konzula iz Splita s konca novembra 1940, ko je razlagal, da predstavlja poslušanje BBC-ja v zasebni obliki protiutež pisanju časopisov, v javnosti pa se, na primer v hotelih in na ladjah, poslušajo samo nemške ali italijanske postaje.⁹¹

Sabotáže in "umazane propagande" je tudi s pomočjo virov britanskih obveščevalnih služb težko rekonstruirati. Kljub temu bomo na tem mestu navedli, katere sabotáže in propagande akcije v obdobju od konca leta 1939 do julija 1940, v katere so bili vpleteni Slovenci oziroma z njimi povezani sodelavci, so omenjali Britanci sami. Pri tem smo upoštevali izsledke iz omenjena Ferenčevega dela ter podatke v nekaterih drugih virih. Opozoriti velja na vsaj dva nezamenarljiva aspekta: o nekaterih akcijah so bili podatki bolj v obliki govoric in zanje nimamo drugih potrdil, za Britance pa je bila dodatna težava v tem, da

⁸⁷ TNA HS 8/214, Section D (SOE's SIS predecessor) activities in Europe May-August 1940, statistični podatki v obliki tabel, str. 1–4; TNA HS 7/5, D section: statistični zapis: Sabotage Material Distributed na zemljevidu: Substantial Evidence Exists for the Section's Direct Responsibility for Every Act of Sabotage Indicated Here.

⁸⁸ TNA HS 5/934, Yugoslavia, str. 3; cfr. TNA HS 7/3, History 3, D section: Early history to September 1940; Mackenzie, *The Secret History*, str. 33–36; Bickham Sweet-Escott, *Baker Street Irregular* (London, 1965), str. 23.

⁸⁹ Vodušek Starič, *Slovenki špijoni*, str. 61.

⁹⁰ Garnett, *The Secret History of PWE*, str. 12.

⁹¹ Vibert, Split to Halifax, FO (No. 56, Confidential), 27. 11. 1940, v: Jarman, *YPD/3*, str. 151–155.

so nemške službe 17. avgusta 1938 uspele aretirati glavnega predstavnika SIS/MI6 v Avstriji, saj bi slednji lahko nadrejenim pošiljal potrdila; služba SOE oziroma njene predhodnice (v našem primeru Sekcija D) je želela pred nadrejenimi svoje "uspehe" prikazati v najsvetlejši luči.

- *4. novembra 1939*: v Avstriji so se širile govorice o nekem železniškem incidentu. Predvidevalo se je, da je bila to sabotaža.⁹²
- *24. novembra 1939*: v Avstriji je prišlo do mitinga monarhistov.⁹³
- *16. decembra 1939*: zlasti na Tirolskem in v južni Avstriji je prišlo do neredov.⁹⁴
- *25. februarja 1940*: v Klani nad Reko je zletela v zrak smodnišnica, ki ni zahtevala žrtev, je pa povzročila veliko škode.⁹⁵
- *17. aprila 1940*: pri Judenburgu v Avstriji sta iztirila dva vlaka, ki sta prevažala nemške čete.⁹⁶ Ferenc pravi,⁹⁷ da sta bili prvi sabotaži na železnico pri Judenburgu 15. aprila (oziroma piše tudi o 16. aprilu), in sicer proti tovornim vlakom. Ferenc tudi dodaja, da so storilci izbrali zelo pomembno progo med Italijo in Rajhom. Med obema državama so bile železniške zveze pomembne zaradi prevoza premoga iz Nemčije v Italijo.
- *19. aprila 1940*: pri Judenburgu v Avstriji sta iztirila dva tovorna vlaka, in sicer na posebno občutljivem delu železnice, ki je povezovala Dunaj in Beljak. Poleg te sabotaže so bile izvršene še nekatere manjše na odseku med kraji Sankt Velt in Sankt Michael, tako da je bil celoten železniški promet med Beljakom in Dunajem blokiran. Istočasno so subverzije prekinile promet v smeri Češke. V Sekciji D so ocenjevali, da je podobna prekinitev prometa proge Dunaj–Maribor–Trst in tiste Dunaj–Salzburg–Tauern–Beljak v bistvu nemogoča.⁹⁸
- *27. aprila 1940*: pri Beljaku sta trčila tovorni in vojaški vlak; 60 oseb je umrlo, veliko je bilo ranjenih. O dogodku časopisje ni poročalo, so podčrtali Britanci.⁹⁹ Nemška stran se je očitno zavedala, da ne sme

⁹² TNA HS 8/214, Section D (SOE's SIS predecessor) activities in Europe May-August 1940, Appendix III: Sabotage Results; TNA HS 7/5, D section, Appendix III: Sabotage Results.

⁹³ TNA HS 7/5, D section, Appendix II: Propaganda Results.

⁹⁴ TNA HS 7/5, D section, Appendix II: Propaganda Results.

⁹⁵ Lavo Čermelj, *Ob tržaškem procesu 1941: spomini in beležke* (Ljubljana, 1962), str. 48; Ferenc, *Akcije*, str. 147; Marija Ščuka Kerže, *Moj oče Zorko* (Gorica, 2008), str. 23 (dalje: Ščuka Kerže, *Moj oče Zorko*).

⁹⁶ TNA HS 8/214, Section D (SOE's SIS predecessor) activities in Europe May-August 1940, Appendix III: Sabotage Results; TNA HS 7/5, D section, Appendix III: Sabotage Results.

⁹⁷ Ferenc, *Akcije*, str. 10, 14–16.

⁹⁸ TNA HS 8/214, Section D (SOE's SIS predecessor) activities in Europe May-August 1940, Appendix III: Sabotage Results; TNA HS 7/5, D section, Appendix III: Sabotage Results.

⁹⁹ TNA HS 8/214, Section D (SOE's SIS predecessor) activities in Europe May-August 1940, Appendix III: Sabotage Results; TNA HS 7/5, D section, Appendix III: Sabotage Results.

dajati publicitete sovražniku. To dejstvo bo v prihodnje verjetno precej otežkočalo podrobnejše raziskave.

- *maja 1940*: v kraju St. Pölten (v Avstriji, pribl. 50 km severovzhodno od Maribora oziroma skoraj 80 km jugovzhodno od Gradca) je prišlo do še neidentificirane akcije.¹⁰⁰
- *maja 1940*: po podatkih OZNE/UDBE so pripadniki slovenske primorske ilegale (TIGR), povezani z britanskimi obveščevalnimi službami, izvršili sabotažo na nemškem teritoriju na progi Trbiž–Beljak, pripravljali pa so tudi podobno sabotažo na italijanskem teritoriju na progi Trbiž–Videm.¹⁰¹
- *17. maja 1940*: po Avstriji je prišlo do trošenja propagandnega materiala.¹⁰²
- *25. in 26. maja 1940*: v kraju Bruck-an-der-Mur (v Avstriji, pribl. 60 km severno od Gradca) je prišlo do sabotaže na vlakcu, ki je prevažal strelivo. Železnica je bila precej poškodovana, bolnice in šole pa so bile polne ranjenih. V istem kraju je naslednji dan delno uspel poskus sabotaže tovarne.¹⁰³
- *27. maja 1940*: radijska postaja v Strasbourgu je pozvala nemške železničarje, naj s sabotažami onemogočajo prevoz vojaškega materiala in vojakov in naj zlasti iztirjajo vlake s premogom.¹⁰⁴
- *13. junija 1940*: v kraju Malborghetto (Naborjet) je prišlo do eksplozije večjega skladišča nafte in 11 hiš v bližini je bilo porušenih.¹⁰⁵
- *20. junija 1940*: v kraju Šentilj (21 km severno od Maribora) je prišlo do trčenja dveh vlakov, ki sta prenašala premog in drugi tovor.¹⁰⁶
- *julija 1940*: naj bi skočil v zrak železniški most pri Beljaku.¹⁰⁷
- *julija 1940*: madžarski tisk je pisal, da mora policija na Madžarskem in v Jugoslaviji raziskati od kod izvira protinacistična propaganda.¹⁰⁸

¹⁰⁰ TNA HS 8/214, Section D (SOE's SIS predecessor) activities in Europe May-August 1940, Appendix III: Sabotage Results; TNA HS 7/5, D section, Appendix III: Sabotage Results.

¹⁰¹ Arhiv Republike Slovenije, AS 1931/403-1, Angleška obveščevalna služba pred in med vojno v Sloveniji, Poročilo: Angleško – jugoslovanska obveščevalna služba.

¹⁰² TNA HS 7/5, D section, Appendix II: Propaganda Results.

¹⁰³ TNA HS 8/214, Section D (SOE's SIS predecessor) activities in Europe May-August 1940, Appendix III: Sabotage Results; TNA HS 7/5, D section, Appendix III: Sabotage Results.

¹⁰⁴ Ferenc, *Akcije*, 11.

¹⁰⁵ TNA HS 8/214, Section D (SOE's SIS predecessor) activities in Europe May-August 1940, Appendix III: Sabotage Results; TNA HS 7/5, D section, Appendix III: Sabotage Results.

¹⁰⁶ TNA HS 8/214, Section D (SOE's SIS predecessor) activities in Europe May-August 1940, Appendix III: Sabotage Results; TNA HS 7/5, D section, Appendix III: Sabotage Results.

¹⁰⁷ TNA HS 8/214, Section D (SOE's SIS predecessor) activities in Europe May-August 1940, Appendix III: Sabotage Results; TNA HS 7/5, D section, Appendix III: Sabotage Results.

¹⁰⁸ TNA HS 7/5, D section, Appendix II: Propaganda Results.

- *10. julija 1940*: železniška postaja Gorica–Plave (17 km severno od Gorice) je bila huje poškodovana.¹⁰⁹
- *15. julija 1940*: Sekcija D je ocenjevala, da so Slovenci vsak teden uničili v Avstriji dva vlaka na glavnih progah.¹¹⁰
- *18. julija 1940*: most blizu Beljaka je bil uničen.¹¹¹

K navedenim lahko omenimo še dva velika atentata v notranjosti Italije, zaradi katerih so italijanske oblasti krivile pripadnike primorske ilegale, čeprav jim niso uspeli dokazati direktne odgovornosti; pri obeh ni niti še povsem potrjeno, ali sta bila neposredno v sozvočju z Britanci, čeravno kontekst to nakazuje: osmega avgusta 1940 v Piacenzi, ko je umrlo 82 oseb, 756 pa je bilo ranjenih, ter 25. v mesecu v Bologni, ki je zahteval 95 življenj in 300 ranjenih.¹¹² V prvem primeru so časopisi že takoj poročali,¹¹³ o drugem pa ne.¹¹⁴ Očitno so se pri taki cenzuri fašistične oblasti zgledovale po nacističnih.

Zaradi sabotraž je bilo poleti 1940 občutiti vedno večji pritisk Nemčije in Italije na Jugoslavijo, zaradi česar je bilo julija delovanje Sekcije D v Jugoslaviji skoraj v celoti onemogočeno. Italijanski varnostni organi so s pomočjo nemških marca tudi začeli s serijo aretacij, ki so nato privedle do drugega tržaškega procesa decembra 1941, ki je precej ohromil primorsko ilegalo (TIGR). Sekcija D je "bila na žalost prisiljena prekiniti sodelovanje z našo Slovensko Organizacijo" ("*and unfortunately we have been forced to suspend the activities of our Slovene Organisation.*"), so zapisali Britanci, ki pa so vseeno upali, da prekinitev ne bo dokončna. Tedaj so ponovno poudarili, da so Slovenci na teden povzročili uničenje povprečno dveh vlakov v Avstriji.¹¹⁵ Število do tedaj sabotiranih delov konvojev sil osi je bilo za Britance visoko, statistika je namreč pokazala,¹¹⁶ da je bilo poškodovanih: preko Maribora 6.216 nemških delov vlaka, 2.632 italijanskih, 62 grških, 324, bolgarskih in 295 madžarskih, preko Jesenic 2.818 nemških, 1.465 italijanskih in 438 bolgarskih, preko Ljubljane 268 madžarskih. Proces sabotiranja se je uspešno odvijal tudi v notranjosti Jugoslavije, in sicer

¹⁰⁹ TNA HS 8/214, Section D (SOE's SIS predecessor) activities in Europe May-August 1940, Appendix III: Sabotage Results; TNA HS 7/5, D section, Appendix III: Sabotage Results.

¹¹⁰ TNA HS 8/214, Section D (SOE's SIS predecessor) activities in Europe May-August 1940, Appendix III: Sabotage Results; TNA HS 7/5, D section, Appendix III: Sabotage Results.

¹¹¹ TNA HS 8/214, Section D (SOE's SIS predecessor) activities in Europe May-August 1940, Appendix III: Sabotage Results; TNA HS 7/5, D section, Appendix III: Sabotage Results.

¹¹² Ferenc, *Akcije*, 147; Ščuka Kerže, *Moj oče Zorko*, 23.

¹¹³ Npr. "Lo scoppio di Piacenza", *La Stampa*, 9. 8. 1940, str. 4.

¹¹⁴ Zasebno pismo v obliki elektronske pošte ge. Marije Ščuka Kerže avtorju, Trst, 6. 3. 2009.

¹¹⁵ TNA HS 8/214, Section D (SOE's SIS predecessor) activities in Europe May-August 1940: Report VIII on the activities of D Section during July 1940, str. 7.

¹¹⁶ TNA HS 8/214, Section D (SOE's SIS predecessor) activities in Europe May-August 1940: Report VIII on the activities of D Section during July 1940, str. 8–9.

proti vlakom iz Romunije.

Politika delovanja britanske *intelligence* v Jugoslaviji in na Balkanu se je med tem nekoliko spremenila. Prednost pred sabotажami, ki bi lahko škodovale britanskim interesom (saj je postajal pritisk Nemčije in Italije vedno močnejši in bi to onemogočilo delo britanskih diplomatov, obenem bi sile osi lahko dobile povod za intervencijo v Jugoslaviji) so dobile priprave na vojno in eventualno okupacijo, in sicer v obliki organiziranja mreže po celi Jugoslaviji, ki bi jo vodili sami domačini. Prevzeli bi mesto Britancev, saj bi se ti najverjetneje morali umakniti ob okupaciji sil osi. Druga naloga je bila vzpostavljanje političnih stikov s skupinami, ki naj bi vodile odpor proti okupatorjem.¹¹⁷

Delovanje v sozvočju s Sekcijo D in nato SOE se je kljub aretacijam nadaljevalo. Na koncu 1940 je nekaj tigrovcev (v dokumentih so označeni kot Slovenci iz Jugoslavije z italijanskim potnim listom) preko svoje organizacije v Trstu razdelilo po celi Italiji več deset tisoč kopij raznega propagandnega gradiva in številne plakate.¹¹⁸

V drugi polovici januarja 1941 so iz Londona vodilnemu v Jugoslaviji, Tomu Mastersonu, naročili, naj pripravi načrt sabotаж proti rafineriji, ki je v dokumentu imenovana Romsa, tovarni torpedov na Reki, rafineriji Aquila pri Trstu, ladjedelnici pri Trziču in v Pulju ter tovarni celuloze v kraju Torre Zuino. Masterson je upal, da bi lahko kljub omenjenim aretacijam sodelavci onesposobili približno 15 % vagonov, ki so prevažali nafto preko Jugoslavije. V Londonu so medtem dobili brzojavko s sporočilom, da je bilo 6 nemških lokomotiv na nujnem popravilu v Mariboru, ker so jih "*sub-agents*" jugoslovanske vojaške obveščevalne službe trenutno onesposobili.¹¹⁹

V centralo SOE je prihajalo tudi več poročil o aktivnosti organizacije AHN, ki je tesno sodelovala s Sekcijo D in nato SOE ter imela svoj sedež v Zagrebu. Iz spiska imen in njihovih tajnih šifer je razvidno,¹²⁰ da so pri njej sodelovali tudi nekateri Primorci, aktivna pa je bila tudi na severu Slovenije. Z njeno pomočjo je bilo v Italijo in Avstrijo vtihotapljenega veliko propagandnega materiala; s sabotажo je bil nato popolnoma uničen hotel Krone v Postojni, kjer je bil štab italijanske pehote; podtaknjeni požari so uničili skladišče orožja na Videmskem v kraju Špeter Slovenov – San Pietro al Natisone (16. marca), sabotажe so bile tudi v tovarni hidroplanov v Trziču – Monfalcone (1. in 17. marca) in v Moši – Mossa na Goriškem (konec februarja); prišlo je do sabotiranja nekaterih italijanskih lokomotiv pri Trbižu; v Pulju je zaradi sabotажe produkcija podmor-

¹¹⁷ Bajc, *Iz nevidnega na plan*, str. 48–49.

¹¹⁸ TNA HS 8/216, SOE Executive Committee weekly progress reports, 19. 11. 1940, 9. 1. 1941 in 13. 2. 1941.

¹¹⁹ Bajc, *Iz nevidnega na plan*, str. 59–60.

¹²⁰ TNA HS 8/971, Balkans, Middle East, Russia, Romania, Yugoslavia and Cairo: pseudonyms.

nic zaostala za en teden; februarja in marca se je nekajkrat ustavilo delo v tovarni torpedov na Reki. Tako je bila otežkočena oskrba italijanske vojske v Albaniji. Namen je bil še organizirati stavke in pripraviti manjše sabotaže po tovarnah. V Mariboru je med tem prišlo do uničenja 7 ton nemškega propagandnega materiala (okoli 20. marca). Organizacijo AHN je na začetku 1941 SOE nameravala tudi uporabiti, da bi pisma italijanskih ujetnikov iz Grčije in Libije pošiljala dalje na njihove domove po Italiji. Na splošno je bilo ocenjeno, da je organizacija AHN opravila veliko dela na propagandnem področju proti Italiji in Nemčiji oziroma Avstriji. Več drugih poročil govori o sabotažnih akcijah Slovencev, tako da so na primer na začetku marca 1941 Britanci pisali izvlečke iz raznih telegramov, da je "naša slovenska organizacija" nekaj mesecev "obdelovala" naftne in druge železniške vagonne silose, ki so potovali v smeri Nemčije, Italije, Bolgarije in Madžarske. Sabotaže so bile še v bližini meje pri Rakeku, Jesenicah, Mariboru in Ljubljani. Okvirna statistika kaže, da je bilo "obdelanih" 13.834 delov vlakov, od teh 5.215 nemških, 5.193 italijanskih, 1.448 bolgarskih, 278 madžarskih, 1.700 pa brez označbe.¹²¹

Zaključek

Hipotezo, da je po anšlusu severovzhodna Slovenija za Britance res prvič postala geopolitično pomembna, lahko potrdimo. Videli smo, da so se tega sicer na začetku najprej zavedali britanski diplomati v Jugoslaviji, naposled pa so očitno prepričali tudi London. Slovenski severovzhodni prostor (in na splošno severni del Dravske banovine) je na pomenu pridobil predvsem marca/aprila 1938, ker je prav tu Kraljevina Jugoslavija neposredno mejila na Tretji rajh. Nov pomen slovenskega prostora se je v največji meri kazal v tem, da so predstavniki *Foreign Officea* v Jugoslaviji vztrajno predlagali in naposled tudi dosegli odprtje konzularnega predstavništva oziroma konzulata v Ljubljani (na začetku 1941). Vsekakor velja opozoriti na dejstvo, da je bil pomen tega britanskega konzulata očitno velik, saj so se tega zavedali tudi v Berlinu in Rimu. Po anšlusu je v očeh Britancev dogajanje na Slovenskem okarakteriziral po eni strani vedno večji nacistični pritisk, ki se je posluževal nemške manjšine, po drugi pa sodelovanje nekaterih slovenskih krogov z britanskimi tajnimi oziroma obveščevalnimi službami za posebne operacije – le te je Velika Britanija postavila na noge ravno po anšlusu. Zbrani podatki nam pokažejo, da je bila na Slovenskem aktivna ena izmed predhodnic znane Uprave za posebne operacije, *Special Operations Executive* (znana pod akronimom SOE), Sekcija D (*Section D*). Od leta 1939

¹²¹ Bajc, *Iz nevidnega na plan*, str. 60–61.

naprej je bilo storjenih več sabotаж in druga subverzivna dejanja proti nacizmu in fašizmu. Namen članka je bil torej predstaviti eno izmed zelo pomembnih problematik obdobja na predvečer druge svetovne vojne, ki je v določenih aspektih poznana, a je pri tem bilo praviloma v zgodovino pisju premalo – če sploh – izpostavljeno ključno dejstvo, da sta od anšlusa naprej severovzhodna Slovenija in na splošno slovenski prostor izredno pridobila na geopolitičnem pomenu – vsaj kar se tiče Britancev celo prvič v zgodovini.

Gorazd Bajc

MACRO AND MICRO CONSEQUENCES OF THE ANSCHLUSS: WHEN NORTH-EASTERN SLOVENIA BECAME FOR THE FIRST TIME GEOPOLITICALLY SIGNIFICANT FOR THE BRITISH

SUMMARY

There were many consequences of the *Anschluss* (Nazi annexation and incorporation of Austria into "Greater Germany" in March/April 1938), whether on a macro or micro level. Among the Great Powers, parallel to the appeasement policy, the UK sought to put on its feet a more effective system of anti-Nazi/anti-Fascist intelligence services, which eventually evolved into the *Special Operations Executive* (SOE). At the micro level, in the meantime, the Slovenian north-eastern region (and the entire northern part of the *Drava banovina*) gained significance practically overnight, since there the Kingdom of Yugoslavia bordered directly on the Third Reich. For this reason, starting in May 1938, the British Consulate in Zagreb and the British Embassy in Belgrade began to propose to their superiors that the British presence should increase in said region and, among other things, to open the consular representation (and subsequently the consulate) in Ljubljana. At the same time, an incentive was given to British intelligence agents to initiate contact and gather acquaintances with Slovenian illegal circles, especially those of liberal political orientation. In the autumn of 1938, after the Munich agreement, the entire region of central and south-eastern Europe gained additional significance, which was even more

reflected in the desire of the British for their more active role in Slovenia. The study presents the analysis and interpretation of the lesser known sources from the National Archives in London (either Foreign Office or the SOE); it also takes into account the published primary sources and the most relevant scholarly literature, especially that which is less known in Slovenian Historiography. In the light of less known primary and secondary sources, we wanted to highlight the issues of the reorganization of the secret intelligence of London and its development among Slovenians, the efforts for the consulate in Ljubljana (formally the United Kingdom succeeded in this on the eve of the occupation), and the situation on the ground. We took into account the time frame from the spring of 1938 to the April aggression of 1941. The purpose of the article is to present one of the key issues of the period right before the eve of the Second World War, which is known in certain aspects, but its key fact has not been highlighted appropriately in historiography – if at all; namely, that following the *Anschluss*, north-eastern Slovenia and the Slovenian ethnic territory in general gained great geopolitical significance – for the British, for the first time in history.

DOI 10.32874/SHS.2018-09
UDC 94(497.4436)"1938/1941"
327(497.4436)"1938/1941"

Author: **BAJC Gorazd**

Ph.D., Associated Professor
University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History
Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor, Slovenia

Title: **MACRO AND MICRO CONSEQUENCES OF THE ANSCHLUSS: WHEN NORTH-EASTERN SLOVENIA BECAME FOR THE FIRST TIME GEOPOLITICALLY SIGNIFICANT FOR THE BRITISH**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / Humanities and Social Studies Review
Maribor, 18 (2018), No. 1, pp. 217–250, 121 notes, 2 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Anschluss, north-eastern Slovenia, Kingdom of Yugoslavia, Third Reich, Great Britain, secrets/intelligence services, Special Operations Executive, diplomacy, British consulate in Slovenia, 1938–1941

Abstract: The article presents selected macro and micro consequences of the Anschluss, the Nazi annexation and incorporation of Austria into "Greater Germany" in March/April 1938, when the Slovenian north-eastern region (and the entire northern part of the Drava banovina) gained significance practically overnight, since there the Kingdom of Yugoslavia bordered directly on the Third Reich. Based on an analysis of lesser known sources from the National Archives in London and taking into account published documents and relevant literature, the article sheds light on the efforts of the British to establish a more effective counter-Nazi intelligence service, which finally evolved into the Special Operations Executive; the development of this service among Slovenians; the efforts of the British diplomats to establish a consulate in Ljubljana; the situation on the ground. The purpose of the article is to present one of the key issues of the period right before the eve of the Second World War and to point out the crucial fact that following the Anschluss, north-eastern Slovenia and the Slovenian ethnic territory in general gained great geopolitical significance – for the British, for the first time in history. We took into account the time frame from the spring of 1938 to the April aggression of 1941.